

Jaarverslag 2003

Jaarverslag 2003

InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
Postbus 20401
2500 EK Den Haag
tel.: 070 378 5653
internet: www.agro.nl/innovatienetwerk/

ISBN: 90 – 5059 – 216 – 3

Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.
Rapportnr. 04.3.038 (serie basisdocumenten), Den Haag, februari 2004.

Inhoud

	Blz.
Inleiding	1
Groene Ruimte	3
Transitie Duurzame Landbouw	15
Voeding voor een Gezonde Samenleving	29
Lerende Netwerken	35
Communicatie en Beeldvorming	39
Financieel overzicht	41
Bijlagen:	
1. Samenstelling Bestuur	43
2. Samenstelling Bureau	44
3. Samenstelling Taakgroep Groene Ruimte, incl. samenstelling ex-taakgroepen Dynamische Duurzame Delta (3D), Regionale Innovaties/KING, Water	45
4. Samenstelling Maatschap Transitie Duurzame Landbouw	47
5. Samenstelling Taakgroep Voeding voor een Gezonde Samenleving, incl. samenstelling ex-taakgroep Agri Food Valley	48

Inleiding

InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster vervult een specifieke rol tussen vele andere spelers die bezig zijn met vernieuwingsprocessen. De kerntaak van de organisatie is:

Het op gang brengen van grensverleggende vernieuwingen in de domeinen landbouw, voeding en groene ruimte, gericht op duurzame ontwikkeling. Door het ontwikkelen van nieuwe concepten, het bij elkaar brengen van nieuwe combinaties van partijen, het waar nodig doorbreken van bestaande structuren en verhoudingen en het mobiliseren van partijen om te komen tot praktijkexperimenten. Een combinatie van denken en doen.

Voor het jaar 2003 is besloten het jaarverslag in twee stukken te knippen. Allereerst een snel uit te brengen verantwoordingsverslag. Dat treft u hierbij aan. In dit verslag vindt u een weergave van de belangrijkste activiteiten, die InnovatieNetwerk in 2003 heeft verricht. Tevens is een financiële verantwoording gegeven.

Daarnaast verschijnt een toegankelijk geschreven 'jaarboek' geconcentreerd rondom een thema. Dat zal deze keer gaan over het proces rondom de ontwikkeling en implementatie van grensverleggende vernieuwingen, gebaseerd op de analyses van de Universiteit van Amsterdam en het SIOO (Interuniversitair Centrum voor Ontwikkeling op het terrein van Organisatie en Veranderkunde). Dit zal medio 2004 worden uitgebracht.

2003 was weer een enerverend jaar. Eén van de hoogtepunten vormde een drievoudige nominatie van projecten van InnovatieNetwerk voor de prijs het Ei van Columbus. Een door vijf Ministeries ingestelde prijs voor Innovatie en Duurzaamheid. Genomineerd werden Kas als Energiebron (met SIGN), 3DZ (met Hogeschool Zeeland) en drijvende kassen (met Dura Vermeer als trekker). Begin 2004 kreeg het project Kas als Energiebron daadwerkelijk de prijs. De drie nominaties betekenen voor ons in elk geval, dat het baanbrekende van ons werk ook door anderen erkend wordt. In 2003 werd in de media ruim 90 maal aandacht besteed aan het werk van InnovatieNetwerk.

Verder werden belangrijke stappen gezet rondom de concept-ontwikkeling en implementatie van o.a. Agroparken, Kas als Energiebron, Nieuwe Dorpen, Tuinbouwcluster Academie, Innofisk en Grisol.

Op basis van de ervaringen van de afgelopen 3 jaar is in 2003 een wijziging doorgevoerd in de organisatie van de taakgroepen en thema's.

De versterkte focus op de niche van conceptontwikkeling en -toepassing heeft er toe geleid, dat de activiteiten in het kader van KING/Regionale Innovaties, m.n. gericht op het ondersteunen van bottom-up initiatieven, te beëindigen. Deze passen onvoldoende bij de kernopgave van InnovatieNetwerk. Regionale vernieuwing blijft echter wel degelijk op de agenda, maar nu meer gericht op het ontwikkelen (en toepassen) van grensverleggende ideeën. In combinatie met de taakgroep 3D is daarmee een nieuwe taakgroep ontstaan met de voorlopige werktitel Groene Ruimte, met dhr. Andriessen als trekker/voorzitter. LNV is voorgesteld de op zich belangrijke ondersteuning van bottom-up vernieuwingen anders te organiseren, mede in samenhang van al aanwezige regionale centra.

De Taakgroep Leven met Water is opgeheven. De onderwerpen die in relatie staan tot de landbouw zijn overgeheveld naar het thema Transitie Duurzame Landbouw en onderwerpen gerelateerd aan groene ruimte en natuur naar het thema Groene Ruimte.

Binnen Voeding is het aandachtsgebied verder aangescherpt: de focus ligt nu op de relatie tussen voeding en gezondheid, waarbij m.n. het snel in omvang toenemende obesitas-probleem van groot belang is. Vraag is welke systeemwijzigingen nodig zijn

om tot meer verantwoorde voedingspatronen te komen. Dit gebeurt in een nieuwe taakgroep (Voeding voor een Gezonde Samenleving) met een nieuwe samenstelling en een nieuwe trekker (dhr. Veenhof, CEO van Wessanen).

In 2003 is het Monitoring- en Evaluatie-Project van start gegaan. In dit project worden een aantal systeeminnovatieve trajecten geëvalueerd om scherp de kritische factoren in dit soort processen boven water te krijgen. De aanpak van InnovatieNetwerk zal tevens gecontrasteerd worden met wetenschappelijk theorieën over transitieën en systeeminnovaties. Dit project vormt tevens een belangrijk input voor de evaluatie in 2005 en het formuleren van de optimale taakstelling en aanpak voor de periode daarna.

In 2003 werden vijf ICES/KIS (Bsic)-programma's ingediend, waarbij InnovatieNetwerk ofwel de leiding had of een belangrijke bijdrage leverde. De programma's Systeeminnovatie Ruimtegebruik en Leven met Water werden gehonoreerd. Voor Transitie Duurzame Landbouw en Kennisnetwerk Systeeminnovaties diende het plan te worden aangepast. Besluitvorming hierover vindt plaats in maart 2004. Het programma Voeding & Voedselintegriteit werd afgewezen. Bij de uitvoering van de eerste drie genoemde programma's zal InnovatieNetwerk nauw betrokken zijn via personele unies, bestuurlijke relaties, maar wanneer relevant ook via het investeren in gezamenlijke systeeminnovatieve projecten.

Groene Ruimte, incl. Water en Regionale Innovaties/KING

1. Doel en ambitie

De ambitie binnen het thema Groene Ruimte is het optimaal combineren van economische dynamiek en landschappelijke kwaliteit in de groene ruimte, en wel op een zodanige wijze dat rekening gehouden wordt met heersende en vooral toekomstige waarden en normen.

In 2007 te bereiken resultaten zijn:

- a. Voor betrokkenen bij de groene ruimte is duidelijk dat het optimaal combineren van economische dynamiek en landschappelijke kwaliteit extra inspanningen waard is, en ze streven deze combinaties derhalve ook na.
- b. In de praktijk is geleerd welke knelpunten zich voordoen bij het optimaal combineren van economische dynamiek en landschappelijke kwaliteit en er zijn eerste oplossingen ontwikkeld om die knelpunten op te lossen. Mogelijke knelpunten zijn onder andere: bestuurlijke verkokering, een (scheve) verdeling van lusten en lasten, financiering, en sociaal-culturele weerstanden.
- c. De kennisinfrastructuur ondersteunt innovatie op dit terrein.

Het werkveld Groene Ruimte is in zeven onderwerpen verdeeld:

1. *Reconstructie natuur en landschap*. De ambitie is te komen tot maatschappelijk gewenste vormen van landschap en natuur die ook economisch en ecologisch duurzaam zijn.
2. *Groen wonen en werken*. De ambitie is om de maatschappelijke behoeften ten aanzien van groen leven op een duurzame wijze te accommoderen.
3. *Groene wegen en corridorontwikkeling*. De ambitie is om, gebruikmakend van de aanwezige en nog aan te leggen infrastructurele voorzieningen, een impuls te geven aan de kwaliteits(beleving) van het landschap.
4. *Meer natuur met water*. Hier gaat het om het zoeken naar slimme combinaties tussen waterberging en natuurontwikkeling die economisch renderen en op maatschappelijk draagvlak kunnen rekenen.
5. *Nieuwe groene diensten*. Het realiseren van organisatorische en financiële systemen om burgers duurzaam te betrekken bij beheer en ontwikkeling van natuur en landschap.
6. *Vitale en duurzame 'groene' clusters*. Het komen tot nieuwe ontwerpen voor clusters van intensieve activiteiten die bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteiten zowel op de plek waar geclusterd wordt als elders.
7. *Sturing*. Het zodanig organiseren van processen dat inhoudelijke doelen (zoals geformuleerd in 1 t/m 6) gerealiseerd kunnen worden.

In 2003 is binnen het thema vooral gewerkt aan de onderwerpen 'Reconstructie natuur en landschap', 'Groen wonen en werken' en 'Sturing', en aan het voorbereiden van het ICES/KIS-programma Systeeminnovatie Ruimtegebruik en Gebiedsontwikkeling in Stad en Land, thans geheten Vernieuwend Ruimtegebruik (zie par. 2.8.).

2. Projecten Groene Ruimte

2.1. Reconstructie natuur en landschap

Landschap zonder landbouw?

In deze verkenning wordt nagegaan of, ondanks de publieke beeldvorming waarin het rurale veenweidelandschap onlosmakelijk verbonden is met landbouw, er andere beheersvormen mogelijk zijn die dezelfde of misschien wel een hogere landschappelijke kwaliteit met zich meebrengen.

In 2003 heeft de Adviesgroep Stedelijke Ontwikkeling Arcadis een aanpak voor dit project uitgewerkt, en is in overleg met de gemeente Amsterdam en de WLTO een concrete casus geselecteerd voor een start van het project. Oud-medewerker van InnovatieNetwerk Hans Hetsen heeft over de aanpak gepubliceerd in het tijdschrift TOPOS, en zal ook bij het vervolg betrokken blijven.

Hergebruik reststromen natuurbeheer

Een haalbaarheidsstudie voor winning van pyrolyse-olie uit natuurgras: "Grasol®"

Een begin is gemaakt met het opstellen van een businessplan waarin de haalbaarheid van de verwerking van restproducten (waaronder natuurgras) van Staatsbosbeheer tot pyrolyse-olie wordt onderzocht.

Het verschravingsbeheer van Staatsbosbeheer (SBB) levert een aanzienlijke stroom van restproducten op. Hetzelfde geldt voor het verwijderen van 'drijftillen' ten behoeve van de laagveenontwikkeling. De verwerking van deze reststromen vormt een aanzienlijk probleem en aan de verwijdering zijn aanzienlijke kosten verbonden.

Geen van de ontwikkelde systemen voor het omzetten van deze biomassa in nuttige producten is tot nu toe haalbaar gebleken. Op initiatief van InnovatieNetwerk is een concept doorgerekend waarin door middel van pyrolyse biomassastromen omgezet kunnen worden in een olie, geschikt voor de productie van stroom. Met Staatsbosbeheer, de Stichting DCO (Duurzame Chemie Ontwikkeling), BTG (Biomass Technology Group) en NIB Consult (Nederlandse Investeringsbank) is vervolgens een gevoeligheidsanalyse uitgevoerd. De conclusie is, dat het concept een gezonde operationele cashflow oplevert. Er zit wel een probleem bij de initiële financiering. Met name de noodzakelijke opschaling brengt risico's met zich mee. Hierover wordt overleg gevoerd met het Ministerie van EZ en met de directie Natuurbeheer van LNV. Wanneer dit project kan worden gerealiseerd ligt de weg open naar de oplossing van een zeer groot probleem: de gigantische reststromen in de vorm van bermgras en andere vormen van biomassa.

Betrokken partijen: Staatsbosbeheer, Stichting Duurzame Chemie Ontwikkeling (DCO), Biomass Technology Group (BTG), NIB Consult, StudioLenz.

Kwetsbare vanzelfsprekendheden rond natuur

Door na te gaan welke ideeën en regels rond natuur die als 'normaal' worden beschouwd de aanpassing van natuur aan de wensen van de samenleving bemoeilijken, is geprobeerd op een planmatige manier nieuwe concepten voor natuur op het spoor te komen. Dit is gedaan met behulp van een kleine projectgroep bestaande uit onder andere medewerkers van Alterra, Vista en InnovatieNetwerk. Het verslag van deze exercitie verschijnt begin 2004. Mogelijk nieuwe concepten die er uit resulteren betreffen onder andere de ontwikkeling van een echt grootschalig (tussen 5 en 10 duizend hectare) natuurpark en een wijze van landschapsbeheer waarbij een Nederlandse variant van Toscane wordt ontwikkeld.

Nauw gelieerd aan dit project zijn de activiteiten rond het door Agnes van den Berg van Alterra geschreven essay over Angst voor Natuur. Naar aanleiding van dit essay is op 24 oktober een bijeenkomst georganiseerd waarin de problematiek uiteen gezet is, en is nagegaan in hoeverre die herkenbaar was bij de aanwezigen, wat de innovatieopgaven zijn en hoe deze tot projecten geconcretiseerd kunnen worden. Een verslag van dit debat wordt momenteel samengesteld. Het essay heeft ruime aandacht in de pers gekregen.

Natuur en gezondheid

Onder leiding van de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) en in samenwerking met de Raad voor Gezondheidsonderzoek (RGO) ondersteunt InnovatieNetwerk een verkenning op dit terrein, die vooral moet leiden tot ideeën voor kennisontwikkeling. Verder zijn met het Nationaal Initiatief Duurzame Ontwikkeling (NIDO) afspraken gemaakt over de uitvoering van praktijkprojecten gericht op de relatie gezondheid en groene ruimte. InnovatieNetwerk is het vooral te doen om de ontwikkeling van nieuwe concepten op dit terrein.

2.2. Groen wonen en werken

3DZ: Jongeren en nieuwe ontwerpen voor Zeeland

Het in 2002 geïnitieerde project, waarin 40 jongeren ontwerpen hebben gemaakt voor het toekomstig duurzaam wonen en werken in Zeeland, en waar vijf projecten uiteindelijk zijn gekozen, is in 2003 voortgezet. Dit project is een samenwerkingsverband van InnovatieNetwerk, Hogeschool Zeeland, en Stichting Maatschappij en Onderneming (SMO).

In februari hebben de 40 jongeren in coalitie met Statenleden de gekozen ideeën verder uitgewerkt, gepresenteerd en aangeboden aan vertegenwoordigers van de Zeeuwse samenleving. In maart is een verslag van dit project in de vorm van een boek aangeboden aan de Commissaris van de Koningin in Zeeland. Het verslag kreeg als titel 'Jongeren innoveren: de toekomst van Zeeland volgens 3DZ'. Vervolgens is met de uitvoering van een aantal projecten begonnen.

Eind van het jaar is het project uit 376 inzendingen gekozen bij de 20 genomineerden voor de prijs het Ei van Columbus, en wel in de categorie Onderwijs.

Nieuwe Dorpen

Doel van het project Nieuwe Dorpen is het los van regels en vooringenomenheden zoeken naar oplossingen voor de problemen waar het platteland en de kernen mee worstelen, daarbij ook gebruikmakend van het feit dat telkens blijkt dat de vraag naar landelijk wonen groter is dan het aanbod.

In 2003 is flink geïnvesteerd in de uitbreiding van de kennisbasis, vooral tot uitdrukking komend in publicaties in de rapportenserie 'Nieuwe Dorpen'. Er is een verkenning gemaakt van de problemen die met Nieuwe Dorpen kunnen worden aangepakt, waarbij tegelijkertijd eerste, nog rudimentaire concepten zijn ontwikkeld. Verder is een kwalitatief onderzoek gedaan naar de wensen van burgers ten aanzien van wonen, leven en werken in het landelijk gebied en is een stakeholderanalyse gemaakt waarin nagegaan is met welke partijen men te maken krijgt bij het onderwerp Nieuwe Dorpen. Ook zijn essays geschreven over de ervaringen met het dorpsleven in en rond Wijk aan Zee en over de relatie tussen de fysieke en de sociale omgeving. Op 30 september 2003 zijn de eerste vijf rapporten over Nieuwe Dorpen aangeboden aan de DG's van VROM en LNV, mevrouw Bakker en de heer van der Zande, en aan de burgemeester van Dantumadeel, de heer Eggens.

In 2003 zijn ook contacten gelegd met de gemeente Dantumadeel over een aldaar te bouwen Nieuw Dorp. In nauw overleg met de gemeente zijn drie integrale ontwerpen voor een dergelijk dorp gemaakt, waarbij telkens een andere insteek centraal stond. Zo richtte het ene ontwerp zich vooral op de economische problemen, het tweede op de sociale (wegvallen voorzieningen en cohesie) en het derde op landschap en inpassing van waterberging.

Op 29 oktober zijn de drie ontwerpen besproken met de bevolking van Dantumadeel, met als doel te kijken of men het idee van Nieuwe Dorpen interessant genoeg vond om verder uit te werken. Bovendien is 20 november 2003 in de gemeente Dantumadeel de conferentie 'Werken aan een nieuw dorp - het Nieuwe Land Leven' georganiseerd waar 70 deelnemers uit het hele land geluisterd hebben naar en gediscussieerd over de drie ontwerpen, maar nu met als doel nagaan of de ontwerpen versterkt konden worden en het aangeven van aandachtspunten voor het vervolg van het traject Nieuwe Dorpen. Een verslag van dit evenement, inclusief de plannen voor

2004, is in voorbereiding.

Tot slot dient nog vermeld te worden dat is gewerkt aan een film over Nieuwe Dorpen. Deze film is gepland als een groeitraject, met als uiteindelijk doel een documentaire over het ontstaan van Nieuwe Dorpen. In het verslagjaar zijn vooral bestaande voorbeelden en slimme ideeën rond aspecten van dorpen geïnventariseerd, bijvoorbeeld over de combinatie van water met huizenbouw en over de zorg voor bejaarden in kleine gemeenten.

Het thema Nieuwe Dorpen heeft veel aandacht gekregen in de pers.

Veenkoloniën

De plannen van de Stuurgroep voor de Veenkoloniën zijn via een quick scan beoordeeld op hun economische merites. In een tweede scan is nagegaan of de IBA-methode (Internationale Bau Ausstellung), die onder andere is toegepast in het Emscher Park in Duitsland, ook voor de Veenkoloniën nuttig zou kunnen zijn. Beide scans, uitgevoerd door Alterra, zijn in november met een delegatie van de Stuurgroep besproken. In de Stuurgroep Veenkoloniën participeren de provincies Groningen en Drenthe en de betrokken gemeenten. De volgende punten voor mogelijke samenwerking zijn daarbij geïdentificeerd: het in beweging krijgen van vernieuwers; het ontwerpen van ogenschijnlijk onaantrekkelijke activiteiten (bijvoorbeeld een gevangenis) op een wijze dat ze toch een meerwaarde voor een gebied hebben; megalandbouwbedrijven; sociaal-culturele aspecten; water.

2.3. Groene wegen en corridorontwikkeling

Groene wegen en corridorontwikkeling

In dit project is nagegaan waarom bepaalde gemeenten succesvol zijn in het ontwikkelen van ecoducten waarin meerdere functies gecombineerd worden, en andere niet. Dit heeft geleid tot de formulering van procesvereisten voor multifunctionele ecoducten, ook wel “multiducten” genoemd. De rapportage wordt begin 2004 verwacht, waarna een workshop met betrokkenen zal worden georganiseerd.

Betrokkenen: Alterra, projectleiders multiducten en anderen.

2.4. Meer natuur met water

Freude am Fluss

Het Interreg-project ‘Freude am Fluss’ heeft ten doel waterberging voor burgers zo aantrekkelijk te maken dat de doorgaans afhoudende (‘Not-in-my-backyard’) houding wordt veranderd in een welwillende (‘Please-in-my-backyard’) houding door middel van slimme functiecombinaties (bijvoorbeeld combinaties van waterberging en recreatie).

Een aanvraag is in 2003 ingediend bij en gehonoreerd door Interreg. Op 1 oktober 2003 is het meerjarige project dat wordt geleid door de Katholieke Universiteit Nijmegen van start gegaan. De inbreng van InnovatieNetwerk is beperkt.

Zandwinning

Dit project probeert de vraag te beantwoorden of zandwinning op een innovatieve wijze georganiseerd kan worden. In april 2003 heeft een werkconferentie plaatsgevonden onder de titel ‘Zandwinning, een maatschappelijke meerwaarde?’, waarin men concludeerde dat er behoefte bestaat aan een pilot-project dat laat zien dat bijvoorbeeld natuurorganisaties of gemeenten ook in samenwerkingsverbanden met zandwinners hun eigen doelen kunnen realiseren. Dit idee wordt verder uitgewerkt met de Stichting Ark en Bureau Stroming.

In nabesprekingen van de werkconferentie was ook gesuggereerd dat het mogelijk was te komen tot een vorm van zandwinning die als het ware zijn eigen grondstof (i.e. zand) voortbrengt. Dit blijkt echter ecologisch minder goed uit te pakken, en zet

bovendien qua hoeveelheden zand die zo gewonnen kunnen worden nauwelijks zoden aan de dijk.

Watertafel

Het in 2002 genomen initiatief door waterleiding maatschappij Hydron, Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden, ANWB en InnovatieNetwerk om een Watertafel op te richten is in het afgelopen jaar op verschillende plekken in discussie gebracht. Dit heeft echter nog niet geleid tot een gezamenlijke volgende stap.

Innovatief waterbeheer De Betuwe/Veerkrachtig water loont!

Dit in 2002 gestarte project is eind 2003 afgerond. Het project is uitgevoerd door DHV Water B.V., TNO, DLV en CLM. Er zijn plannen voor pilots ontwikkeld waarin waterberging gekoppeld wordt aan nieuwe economische waarden. Deze omvatten 'Biologisch landschap'; 'Lemnateelt'; 'Waterberging in weidegebieden'; 'Watergoederen'; en 'Water voor de fruitteelt'. Deze plannen zullen in de komende periode door de in de stuurgroep deelnemende partijen in eigen beheer verder vorm gegeven worden. Bij dit project zijn betrokken Het Waterschap Rivierenland, de Provincie Gelderland, GLTO en het Geldersch Landschap.

CoP "Ruimte voor Water" / ICES/KIS-programma "Leven met Water"

InnovatieNetwerk heeft geparticipeerd in de voorbereiding van het gehonoreerde ICES-KIS voorstel Leven met Water. Ook in de komende jaren zal InnovatieNetwerk actief bijdragen aan het tot stand komen van het programma.

Zilte perspectieven

In een verkenning over verzilting in West Nederland zijn een aantal verschillende perspectieven geschetst, die kunnen bijdragen aan een nieuwe benadering van een in belang toenemend probleem. Het rapport werd aangeboden aan mr. R. Bergkamp, directeur-generaal van LNV. Zij daagde in een workshop de aanwezigen uit om een verziltingsagenda op te stellen, waarop LNV dan zou kunnen inspelen. Enkele voorstellen uit de verkenning sluiten direct aan bij ideeën van de provincie Zeeland voor een initiatief op het gebied van aquacultuur en zilte landbouw. Andere voorstellen lijken aan te sluiten op concrete situaties in de Haarlemmermeer, zoals beschreven door het hoogheemraadschap Rijnland. In beide situaties zal worden nagegaan of een pilot gerechtvaardigd is.

Betrokkenen: Provincie Zeeland, Hoogheemraadschap Rijnland, DHV, CLM en waarschijnlijk enkele kennisinstellingen

2.5. Nieuwe groene diensten

Binnen het thema Groene Ruimte zijn geen activiteiten ontplooid ten aanzien van "Nieuwe groene diensten".

2.6. Vitale en duurzame 'groene' clusters

Ook aan "Vitale en duurzame 'groene' clusters" is binnen het thema Groene Ruimte geen aandacht besteed. Het op zich in dit kader passende project "Het Groene Kwadrant" is ondergebracht bij het thema "Transitie Duurzame Landbouw".

2.7. Sturing

Procesarchitectuur van Interactieve Beleidsvorming

In een eerder rapport over dit onderwerp was geconstateerd dat een van de problemen van interactieve beleidsvorming (bijvoorbeeld referenda) zit in de koppeling aan de formele besluitvorming. In 2003 zijn handreikingen ontwikkeld om deze koppeling te vergemakkelijken. Deze zijn vervolgens in de praktijk van Aalten getoetst door onderzoekers van de Erasmus-Universiteit Rotterdam. Begin 2004 zullen

de resultaten aan een breder publiek bekend gemaakt worden. Direct hieraan gekoppeld is het project Alblasserwaard/Vijfherenlanden, gericht op ervaring op doen met interventies om interactieve processen in een regio effectiever te maken. Verder is met de Raad Landelijk Gebied op 8 mei een kleine werkconferentie gehouden waarin nagedacht is over een experiment om te komen tot een volgende generatie gebiedsgericht beleid. Het verslag van die bijeenkomst is inmiddels verschenen.

Publiek-private samenwerking in Noord-Limburg

Dit project, een vervolg op de 'Regiodialoog', bestaat uit de voorbereiding van een proeftuin voor het ICES/KIS-programma Vernieuwend Ruimtegebruik (zie hierna). Centraal staat de vraag hoe een gemeente als – in dit geval – Venlo kan komen tot ambitieuze plannen die er in de praktijk echt toe doen. Samengewerkt wordt met de Gemeente Venlo, Habiforum en de Erasmus-Universiteit.

Een beschrijving en evaluatie van de eerdere activiteiten in Noord Limburg is in 2003 verschenen onder de titel 'Regiodialoog: Naar een systeeminnovatie in de praktijk'.

2.8. Algemeen

Vernieuwend Ruimtegebruik

In 2003 is veel energie gestopt in het voorbereiden van een ICES/KIS-aanvraag Vernieuwend Ruimtegebruik. Daarbij is nauw samengewerkt met Habiforum en een zestal universiteiten. Uiteindelijk is een consortium ontstaan waaraan zo'n 80 partijen uit de vierhoek bedrijven, overheden, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen deelnemen. Eind van het jaar kwam het verlossende woord: Vernieuwend Ruimtegebruik kan de komende zes jaar rekenen op een ICES-bijdrage van € 30 miljoen. Samen met de bijdragen uit het consortium ontstaat zo een pot van € 60 miljoen, die gebruikt kan worden voor vernieuwende projecten op het gebied van stedelijke netwerken, knopen en verbindingen, integrale gebiedsontwikkeling, strategische stadsprojecten, herstructurering bedrijventerreinen en herstructurering stadswijken en de relatie stad-land.

InnovatieNetwerk krijgt via dit programma een betere toegang tot dat deel van de kennisinfrastructuur dat zich vooral met stedelijke problemen bezighoudt. Dit zorgt voor een verruiming van de kennisbasis. Bovendien doen veel problemen zich juist voor in het overgangsgebied tussen stad en platteland. Deze kunnen door de voorgestelde samenwerking beter aangepakt worden. Voor de uitvoering van het programma wordt verregaand samengewerkt met Habiforum, dat daarbij de leiding heeft. De inbreng van InnovatieNetwerk wordt gegarandeerd via personele unies op staf- en bestuursniveau.

Zoekopdracht internationaal

Gezien de taak die voor InnovatieNetwerk is weggelegd wat betreft Groene Ruimte, zijn internationale samenwerkingsverbanden met organisaties, wier werkterreinen geheel of gedeeltelijk overeenkomen met die van InnovatieNetwerk, zinvol. Daarom heeft InnovatieNetwerk in 2003 ETC opdracht gegeven compatibele organisaties in het buitenland te vinden. Dat bleek nog niet zo gemakkelijk. Geheel met InnovatieNetwerk vergelijkbare organisaties blijken niet te bestaan. De opdracht is daarom wat bijgesteld in de richting dat ook organisaties die ongeveer hetzelfde doen in aanmerking komen. Het resultaat van de zoektocht wordt begin 2004 verwacht. Verder is in 2003 de zoektocht afgerond naar buitenlandse kennis en partners op het gebied van meervoudig ruimtegebruik. Deze zoektocht, uitgevoerd samen met Habiforum en de RMNO, heeft geresulteerd in de publicatie *A Quest for Partners*.

3. Projecten Regionale Innovaties/KING

3.1. Algemeen

Vanaf 2001 heeft KING gefunctioneerd als kader voor het Thema Regionale Innovaties. Doel van de activiteiten die onder dit thema werden uitgevoerd, was om regionale vernieuwende ideeën en initiatieven te ondersteunen. In totaal is KING de afgelopen jaren bij ruim 40 projecten betrokken geraakt. In een aantal gevallen was de betrokkenheid beperkt en van tijdelijke aard. Bij een beperkter aantal projecten was er sprake van een intensievere en langduriger relatie, onder meer blijvend uit een financiële bijdrage.

3.2. De stad-land-relatie

De aard van deze projecten liep nogal uiteen. Enkele projecten hadden betrekking op de relatie tussen stad en land. Daarbij was de ambitie om de traditionele tegenstelling tussen stad en land te doorbreken en te komen tot gezamenlijke initiatieven. Nadat in 2002 een project was uitgevoerd aan de noordkant van Tilburg met de nadruk op verbetering van de communicatie tussen bewoners van stad en platteland, werd in 2003 het project Vathorst (een nieuwbouwwijk aan de noordzijde van Amersfoort) uitgevoerd, waarbij de bedoeling voorop stond om te komen tot identificatie van nieuwe diensten en nieuwe arrangementen. Het project Vathorst is in samenspraak tussen Talentum, de Eemlandhoeve en InnovatieNetwerk uitgevoerd, met inschakeling van partijen op het platteland en partijen uit Amersfoort (burgers, ondernemers, formele partijen). Dergelijke initiatieven kunnen bijdragen aan doorbreking van de traditionele tegenstellingen tussen stad en land. In beide projecten zijn waardevolle ervaringen opgedaan. Er zijn tal van nieuwe functies en diensten geïdentificeerd. Maar ook was de ervaring dat het afsluiten van arrangementen nog niet zo eenvoudig is. Om tot het afsluiten van arrangementen te komen, dient met enkele kritische condities rekening te worden gehouden. Zo is er een informatiekloof en, daarmee samenhangend, een "taal"-probleem. De kennis van stedelingen van de landbouw en van het platteland blijkt erg beperkt te zijn en bovendien bestaan er over en weer beelden over elkaar die nogal verschillen. Bovendien zijn er nieuwe organisatievormen nodig, zowel aan de vraagzijde als aan de aanbodzijde.

3.3. Glynwood/Nieuwe aanpak voor plattelandontwikkeling

Verder is meegewerkt aan introductie en uitvoering van nieuwe processen voor platteland vernieuwing. In 2003 is op initiatief van InnovatieNetwerk een uit de VS afkomstige nieuwe aanpak voor plattelandontwikkeling geïntroduceerd. Kern van deze methode, de Countryside Exchange Approach, is dat een team van internationale deskundigen een week lang een intensief programma van dialoog uitvoert met als doel om samen met vertegenwoordigers in een bepaalde regio ambities helder te krijgen, nieuwe opties te verkennen en nieuwe op uitvoering gerichte initiatieven van de grond te krijgen. De methode kent een strak protocol waarbij de regio een intensieve voorbereidingsperiode doorloopt. Vanaf 1990 is deze methode in bijna 100 regio's toegepast, voornamelijk in de VS en het Verenigd Koninkrijk. Voor Nederland was deze benadering nieuw. Niettemin geven ervaringen aan dat er op het terrein van plattelandontwikkeling dringend behoefte is aan vernieuwing. Uiteindelijk is Noord-Beveland als pilot geselecteerd. Het bezoek van het internationaal samengestelde team vond plaats in september 2003 en was vanaf begin 2003 door een regionaal team met veel enthousiasme voorbereid. Het project heeft veel belangstelling getrokken, zowel in de regio als landelijk en is door deelnemers en verdere betrokkenen (diverse organisaties, ondernemers en personen op Noord-Beveland, gemeente, provincie) gunstig geëvalueerd. Nagegaan wordt of deze ervaringen tot een aan Nederlandse omstandigheden aangepaste methodologie kan worden uitgewerkt. Betrokkenen: InnovatieNetwerk en LNV-GRR (financiers), ETC Leusden (opdracht-

nemer).

3.4. Kleine Stations

In 2003 is eveneens een Project Kleine Stations uitgevoerd door Arcadis. Doel was om nieuwe functies en bestemmingen te ontwerpen voor een aantal plattelandstations. Met name was de ambitie om na te gaan of deze van oudsher ontmoetingsplaatsen zouden kunnen worden omgebouwd tot draaipunten voor plattelandvernieuwing. Er is een benadering gevolgd waarbij het ontwerpen van nieuwe functies werd gecombineerd met het in gang zetten van lokale veranderingsprocessen en planvorming door vorming van nieuwe coalities. Via enkele workshops met vertegenwoordigers van de NS, gemeenten, plaatselijke organisaties en projectontwikkelaars zijn lokale initiatieven, ideeën en ervaringen uitgewisseld. Het eindrapport verschijnt voorjaar 2004.

3.5. De stap naar de toekomst

Begin 2003 is binnen InnovatieNetwerk de discussie gestart over de nadere positionering van het Thema Regionale Innovaties. Aanvankelijk was de doelstelling binnen dit thema om te participeren in regionale veranderingsprocessen. Dat gebeurde door inbreng van expertise en beperkte financiële bijdragen. Gaandeweg is daarbij gekozen voor een verbijzondering van activiteiten. Inhoudelijk kwam de nadruk steeds meer te liggen op de relatie stad-land, vorming van nieuwe instituties en procesvernieuwing. Qua fasering werd gekozen voor een positionering in de beginfase van veranderingsprocessen waarbij de nadruk kwam te liggen op ideevorming en de fase om van ideeën naar ontwerpen te komen.

De opgedane ervaringen hebben aanleiding gegeven tot een nieuwe positiebepaling die eind 2003 zijn beslag heeft gekregen. Daarbij stond de vraag centraal in hoeverre InnovatieNetwerk het primair tot haar taak rekent om regionale transitieprocessen te faciliteren en te stimuleren, dan wel de aandacht te concentreren op het maken en bedenken van nieuwe ontwerpen. Natuurlijk zijn beide opgaven nauw met elkaar verbonden. Immers, vanzelfsprekend dienen de inspanningen erop gericht te zijn dat nieuwe ontwerpen de uitvoeringsfase bereiken en startpunt vormen voor transitieprocessen. Maar tegelijkertijd leert de ervaring dat te veel nadruk op uitvoering, zeker in de beginfase, het risico inhoudt dat op zichzelf spannende ontwerpen zodanig worden aangepast aan concrete uitvoeringsvereisten dat dit ten koste gaat van het vernieuwend karakter van het oorspronkelijk ontwerp. Vorming van nieuwe coalities, toch een wezenlijk kenmerk van ingrijpende veranderingsprocessen, vraagt tijd. Zeker in de beginfase ligt daardoor veel nadruk op creëren van draagvlak in brede kring. Keerzijde daarvan is dat teveel nadruk op draagvlak in de beginfase ten koste gaat van oorspronkelijke ambities waardoor het vernieuwend karakter van ideeën vermindert. Ideeën die vernieuwend zijn komen moeilijk van de grond omdat draagvlak in brede kring ontbreekt. Projecten krijgen daardoor een uitwerking die minder spannend en patroon doorbrekend is dan het oorspronkelijke idee. Dergelijke processen zijn begrijpelijk maar leiden anderszins tot projecten die minder goed aansluiten bij opdracht van InnovatieNetwerk, namelijk het bedenken en genereren van patroon doorbrekende ideeën, het maken van ontwerpen en, aansluitend, het starten van transitieprocessen.

Dergelijke ervaringen en overwegingen hebben geleid tot een herpositionering waarvan de essentie is dat ook met betrekking tot regionale innovaties de aandacht sterker wordt gelegd op het genereren van nieuwe ideeën en het maken van daarop gebaseerde nieuwe ontwerpen. Vanzelfsprekend zullen aansluitend contacten met regio's worden gezocht die zich lenen voor verdere uitwerking en concretisering. In vergelijking met de oorspronkelijke ambitie van het Thema Regionale Innovaties betekent dat een positiewisseling.

Dat laat onverlet dat de ervaringen in de afgelopen jaren hebben uitgewezen dat er op regionaal niveau grote belangstelling bestaat voor ingrijpende vernieuwingen en dat er bij initiatiefnemers op regionaal niveau grote behoefte is aan ondersteuning. Nu

dergelijke ondersteuning niet langer als primaire taak van InnovatieNetwerk wordt gezien, zijn contacten gelegd met het Ministerie van LNV en andere partijen om daarvoor voorzieningen en faciliteiten te organiseren. Over de concrete uitwerking en vormgeving daarvan vindt thans overleg plaats. InnovatieNetwerk zal daarbij betrokken blijven, zij het vanuit een andere positie.

4. Rapporten

- *Hogeschool zet fors in op duurzaamheid* – Provinciale Zeeuwse Courant, 12 mei 2003, Henk Postma
- *Jongeren innoveren: de toekomst van Zeeland volgens 3DZ*, Van Steensel et al. – maart 2003 – ISBN: 90-6962-198-3
- *Nieuwe Dorpen – een eerste inventarisatie van problemen en kansen*, STORRM CS en DLA+ Landscape Architects – juni 2003 – rapport 03.2.042, ISBN 90-5059-184-1
- *Nieuwe Dorpen – analyse van partijen en processen*, STORRM CS en Actors Procesmanagement – juni 2003 – rapport 03.2.043, ISBN 90-5059-185-x
- *Nieuwe dorpen – kwalitatief onderzoek naar de meningen van burgers*, Motivaction – juni 2003 rapport 03.2.041, ISBN 90-5059-186-8
- *Nieuwe dorpen – eerste verkenning van hun sociale vitaliteit*, B. Kisjes en dr. C.W.M. Giesen – juni 2003 – rapport 03.2.032, ISBN 90-5059-176-0
- *Nieuwe Dorpen – verslag expertmeeting*, STORRM CS – juni 2003 – rapport 03.2.040, ISBN 90-5059-187-6
- *Nieuwe Dorpen – een essay over sociale samenhang*, NIZW en de Architecten Cie. Research & Development – november 2003 – rapport 03.2.052, ISBN 90-5059-199-x
- *New times for the villages* (vertaling essay Kisjes/Giesen), december 2003, rapport 03.2.061, ISBN 90-5059-207-4
- *Neue Zeiten für die Dörfer* (vertaling essay Kisjes/Giesen), december 2003, rapport 03.2.062, ISBN 90-5059-208-2
- *Zandwinning, lust of last?* Verslag van een werkconferentie, gehouden op 9 april 2003 op Slot Loevestein te Poederrijen – september 2003, rapport 03.2.049, ISBN 90-5059-193-0
- *Op weg naar een volgende generatie gebiedsgericht beleid. Het ontwerpen van een experiment.* Publicatie naar aanleiding van de werkconferentie over een volgende generatie gebiedsgericht beleid gehouden op 8 mei 2003 te Houten, rapport 03.2.053, RLG-publicatie 03/7, ISBN 90-7716-608-4
- *Regiodialoog: Naar een systeeminnovatie in de praktijk*, Wageningen 2003 Alterra-rapport 808, ISBN 90-3270-325-0
- *System innovation urban and regional land use and area development* (SRG), Gouda, Habiforum en InnovatieNetwerk – februari 2003 (hoofdrapport en 12 bijlagen)
- *A Quest for Partners in Research on Multifunctional and Intensive Landuse* (H.A. Haccou en D. Middleton (eds.)), Gouda, Habiforum, InnovatieNetwerk en RMNO, 2003, ISBN 90-3760-493-5
- *Wat maakt het verschil?*, Den Haag, januari 2003, rapport 03.2.019, ISBN 90-5059-159-0
- *Sociaal-culturele aspecten van groene ruimte en voeding.* Verslag workshop 1 oktober 2002, incl. de twee tijdens die workshop gepresenteerde essays – april 2003, rapport 03.2.034, ISBN 90-5059-177-9
- *Zilte perspectieven*, DHV en CLM, juli 2003, rapport 03.2.036, ISBN 90-5059-172-8
- *Bestemming: Burger!* B&A Groep, juli 2003, rapport 03.2.046, ISBN 90-5059-189-2
- *Streekeigen producten Nederland/Kennisateliers Streekproducten*, juli 2003, rapport 03.2.045, ISBN 90-5059-188-4
- *Vergezichten en valkuilen. Over economische initiatieven voor de Veenkoloniën*, december 2003, rapport 03.2.059, ISBN 90-5059-206-0
- *De "LAT-relatie" tussen interactief beleid en besluitvorming*, december 2003, rapport

03.2.063, ISBN 90-5059-195-7

- *Vathorst. Innovatie relatie stad & platteland*, september 2003, rapport 03.3.035, ISBN 90-5059-215-5
- *System Innovations in Rural Areas*, december 2003, rapport 03.2.069, ISBN 90-5059-215-5

5. Media

- *Prijsvraag voor innovatieve boeren in Drenthe* – AgriHolland (5 februari)
- *Reimerswaal denkt mee over stations* – Provinciale Zeeuwse Courant (13 februari)
- *Vijf ideeën voor een beter Zeeland* – Provinciale Zeeuwse Courant (17 februari 2003)
- *Onderzoek naar de recreatieve functie van stationnetjes* – De Twentsche Courant (14 april 2003)
- *Het Lage Bergse Bos zou een fantastische bouwlocatie zijn* – Rotterdams Dagblad, 16 mei 2003, Yvonne Keunen
- *Nieuwe dorpen, nieuwe kansen?* – Tijdschrift voor de leefomgeving, juli 2003, Nico Beun en Hans Hillebrand
- *Hoog tijd voor debat over toekomst landbouw* – de Gelderlander, 25 augustus 2003, Nico Beun en Hans Hillebrand
- *Tijd voor een écht debat over landbouw* – Noordhollands Dagblad en Alkmaarse Courant, 26 augustus 2003, Nico Beun en Hans Hillebrand
- *Landschap zonder landbouw? Aanleiding tot een verkenning* - TOPOS jaargang 13 nummer 3, 2003, Hans Hetsen
- *Nieuwe dorpen als wapen tegen sociaal-economische malaise* – Landwerk nr. 6 2003, Martin Woestenburg
- *Woonwijk is meer dan gedrocht om te slapen* – Trouw, 27 december 2002, Nico Beun en Hans Hillebrand
- *Boeren bijten hun tanden stuk op bureaucratie* – Dagblad Waterland/De Groene Long, door R. v.d. Mueren, 18 augustus 2003
- *Nieuwe dorpen op de kaart* – VNG magazine, 25 augustus 2003, nummer 32, week 33
- *Een nieuw dorp...* - Friesch Dagblad, 25 augustus 2003, L. Kooistra
- *Een nieuw dorp erbij* – Trouw, 12 september 2003, Wybo Algra
- *Dantumadeel loopt voorop met nieuw dorp* – Leeuwarder Courant, 1 oktober 2003
- *Nieuwsbrief Nieuwe Dorpen over de toekomst van het platteland* – Website AgriHolland, 1 oktober 2003
- *Bouw nieuwe dorpen, geen valse nostalgie* – Financieel Dagblad, 2 oktober 2003, Wim Derksen
- *Studie InnovatieNetwerk naar Nieuwe Dorpen* – IKC RO Nieuwsflits, 8 oktober 2003
- *De andere wereld van zondagochtend* – IKON, 12 oktober 2003 (Te beluisteren op www.omroep.nl/ikon)
- *De reddende stad* – Financieel Dagblad, 18 oktober 2003, Pieter Lalkens
- *De ochtenden* – VPRO, 21 oktober 2003
- *Het elfde dorp van Dantumadeel* – Friesch Dagblad, 25 oktober 2003, Sippie Miedema
- *Een nieuw dorp is pure 'luchtfietserij'* – Friesch Dagblad, 30 oktober 2003, Sippie Miedema
- *Een kaveltje, een huisje, geen kekke ontwerpen* – Leeuwarder Courant, 30 oktober 2003, Eva Vriend
- *De Nieuwe Dorpen 'Nieuwe leven in landelijk gebied'* – Tijdschrift voor de Volkshuisvesting, november 2003, Noud te Riele, Harry te Riele en Lissy Nijhuis
- *'Meer woningbouw op platteland'* – De Gelderlander, 11 november 2003, Joost Aerts
- *Tegen het zout is spelt gewassen* – de Volkskrant, 15 november 2003, René Didde
- *Verzilting: landbouw en ecosysteemontwikkeling in Nederland*

- *Platteland in Dantumadeel niet heilig* – Leeuwarder Courant, 21 november 2003, Wim Bras
- *Drie dorpen voor Dantumadeel* – Leeuwarder Courant, 22 november 2003, Wim Bras
- *Niet gebouwen maar mensen bepalen kans van slagen nieuw dorp* – Noordhollands Dagblad, 25 november 2003, Bert Kisjes
- *Zeetopia brengt dynamiek* – Provinciale Zeeuwse Courant, 2 april 2003.
- *Wie is er bang voor de natuur?* Limburger 1 juli 2003 en de Gelderlander 2 juli 2003
- *Geef frustratie over woud van regels beter stem* – Opiniebijdrage NRC 2 juli 2003 over bestuurlijke vernieuwing binnen de Nederlandse overheid, M. Wagemans.

6. Lezingen e.d.

- Voorzitterschap workshop Sociaal-culturele aspecten van platteland, LNV-GRR, Den Haag, Mathieu Wagemans (11 maart)
- Inleiding over “management of change”, Wageningen, Mathieu Wagemans (14 maart)
- Inleiding Nieuwe Dorpen, Mansholtdebat LNV en VROM-DGR, Nico Beun (20 maart)
- Voorzitter “Discussiebijeenkomst De Balie: Moet de Nederlandse landbouw voorop lopen in Europa?”, CLM, Amsterdam, Mathieu Wagemans (31 maart)
- Voordracht programma ICES/KIS-Vernieuwend Ruimtegebruik, LNV, Den Haag, Hans Hillebrand (2 april)
- Discussie over Groene Dorpen in de stad met prof. C. Weeber, Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam, Nico Beun (15 mei)
- Inleiding Zilte perspectieven, Platform Zout-Zoet, Utrecht, Henk van Oosten (20 mei)
- Lezing Nieuwe Dorpen, expertmeeting Primo-NH, Purmerend, Nico Beun (11 juni)
- Voorzitter “Studiebijeenkomst Balanceren tussen Ratio en Economie”, KLV, Wageningen, Mathieu Wagemans (18 juni)
- Voordracht Mogelijke raakvlakken LNV-Directie Natuur en InnovatieNetwerk, MT LNV-N, Hans Hillebrand (23 juni)
- Gesproken column start bijeenkomst “Innovaties de ruimte geven”, De Steeg, Nico Beun (25 juni)
- Coreferent bijeenkomst “Sturing op duurzame plattelandsontwikkeling” provincie Noord-Brabant, georganiseerd door het IPO, Nico Beun (25 juni)
- Inleiding over regionale innovaties voor bestuurders regio Amersfoort, Leusden, Mathieu Wagemans (27 augustus)
- Lezing Nieuwe Dorpen, Jaarconferentie Landelijke Ver. Kleine Kernen, Nico Beun (13 september)
- Invulling middagprogramma startbijeenkomst Coöperatie Stadteland/10 jaar Eemlandhoeve, Bunschoten, Mathieu Wagemans en Nico Beun (24 september)
- Lunchlezing Nieuwe Dorpen, Ruimtelijk Planbureau, Den Haag, Hans Hillebrand (30 oktober)
- Praktijkles hoe te komen van Gebiedsvisie naar Gebiedsontwikkeling, Jaarconferentie Habiforum, Alphen a/d Rijn, Hans Hillebrand, Jules Hinssen (gemeente Venlo) en Madeleine van Mansfeld (Alterra) (6 november)
- Debat met gedeputeerde Peters van de provincie Gelderland tijdens congres Ned. Ver. voor Ontwikkelaars en Bouwondernemers, Nico Beun (6 november)
- Organisatie en openingstoespraak bij discussiemeeting Zilte perspectieven, tevens aanbieding van het gelijknamige rapport aan DG-LNV Mr. R.M. Bergkamp, Den Haag, Henk van Oosten (14 november)

Transitie Duurzame Landbouw

1. Doel en ambitie

Probleemstelling

De agrosector kenmerkt zich door een te beperkte marktgerichtheid als gevolg van het internationale (landbouw)beleid. De sector behoort steeds minder aan zichzelf en steeds meer aan de samenleving. De samenleving is vervreemd van haar voedselbronnen, maar eist van de agrosector wel respect voor leven, transparantie en het afleggen van verantwoording. In de ogen van de samenleving overschrijden de dominante ontwikkelingslijnen, gebaseerd op eendimensionale doelrationaliteit steeds vaker maatschappelijk aanvaardbare en toelaatbare grenzen. De idylle van het platteland is verstoord door de eenvormige drijfkracht van deze doelrationaliteit. De kloof tussen burger en consument bemoeilijkt het transitieproces.

Uitdaging

De agrosector staat op het breukvlak van eendimensionale doelrationaliteit naar meerdimensionale zingevingrationaliteit. Hierbij is de dominante ontwikkelingslijn: "kwaliteit van leven". De ambitie van dit thema is het opgang brengen en daadwerkelijk realiseren van de noodzakelijke ingrijpende veranderingen van agrarische en groene functies. De te volgen strategie bestaat uit het bundelen en benutten van de energie en creativiteit van vernieuwingsgezinde personen uit de vierhoek bedrijfsleven, overheden, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties middels permanente dialoog en interactie rondom verkenningen, haalbaarheidsstudies en experimenten in de vorm van kennis- en innovatieprojecten.

2. Projecten

Binnen het thema Transitie Duurzame Landbouw hebben in 2003 een vijftal activiteiten veel aandacht gevraagd.

1. Op het gebied van Agroparken zijn een aantal studies afgerond naar de maatschappelijke en economische haalbaarheid; tevens zijn enkele praktijkinitiatieven opgestart.
2. Het concept Kas als Energiebron is verder uitgewerkt en getoetst op technische haalbaarheid. Ook zijn voorbereidingen getroffen voor een pilot.
3. Voor de tuinbouwcluster Academie "leren van buiten", gericht op ondernemers is een businessmodel ontwikkeld.
4. Voorts is een businessplan opgesteld in het kader van ICES/KIS, gericht op Transitie Duurzame Landbouw, waarmee een totaal bedrag van 60 miljoen Euro in de komende 6 jaar is gemoeid.
5. Tenslotte is in samenwerking met de NZO en LTO de Stichting Innovatie Rundveehouderij (SIR) opgericht, die als taak heeft om in een periode van 3 jaar specifiek voor de rundveehouderij een aantal vernieuwende concepten te ontwikkelen en te implementeren.

Daarnaast zijn verschillende kiemen gelegd, die mogelijk in de komende jaren tot nieuwe concepten kunnen uitgroeien. Dit betreft o.a. Robuuste veehouderij en Megabedrijven in de Melkveehouderij. Eén van de ideeën uit het project Mariene Parken is bekroond met de eerste prijs op de Noordzeedagen.

Het hoofdthema Transitie Duurzame Landbouw bestaat uit 3 subthema's, afgeleid van de majeure innovatiestrategieën, en een ondersteunend thema.:

1. Vitale clusters
2. Plattelandsontwikkeling
3. Internationale agrifoodnetwerken

Het ondersteunende thema “Vernieuwende netwerken” heeft als functie om de relaties met de thuisbases uit de vierhoek te versterken.

2.1. Vitale clusters

2.1.1. Agroparken

Het onderwerp Agroparken, de ruimtelijke clustering van verschillende sectoren met het oog op milieu, transport, ruimtelijke kwaliteit, dierenwelzijn en -is langs die lijnen verder uitgewerkt

1. Studies
2. Praktijkinitiatieven
3. Externe communicatie

Ad 1. Studies Agroparken

Landbouw en voedselproductie: inzicht in beleving van burgers

De Nederlandse landbouw kan zich alleen duurzaam ontwikkelen wanneer zij mede is geënt op de dominante waardenoriëntaties van de bevolking. Om deze reden is het onderzoeksbureau Motivaction gevraagd om inzicht te verschaffen in de wijze waarop groepen burgers ontwikkelingen in de landbouw en de voedselproductie beleven. Speciale aandacht is hierbij besteed aan te verwachten perceptie van agroparken. Belangrijkste conclusie is dat Agroparken op steun kunnen rekenen bij opwaarts mobiele, nieuwe conservatieven en kosmopolieten, die voorstander zijn van efficiënte en rendabele productiemethoden op basis van nieuwe technologie. Weerstand is vooral te verwachten bij postmaterialisten en traditionele burgerij. Betrokken: Motivaction.

Animal care

In deze studie stonden de vraag centraal of het bij elkaar brengen van grote aantallen dieren, zoals varkens, kippen en vissen niet onvermijdelijk leidt tot een grotere kans op dierziekten en ten koste gaat van hun welzijn? Wetenschappers op het gebied van diergezondheid en dierenwelzijn komen tot de conclusie dat ruimtelijke clustering niet strijdig hoeft te zijn met hoge niveaus van gezondheid en welzijn van de dieren. Ruimtelijke clustering kan zelfs winst opleveren, bijvoorbeeld doordat gesloten systemen kunnen worden gecreëerd met minimale risico's op ziekte-insleep. Het welzijn van de dieren wordt overwegend bepaald door hun directe omgeving, zoals de groepssamenstelling, de geboden ruimte, de verzorging van de dieren. Ook bij ruimtelijke clustering kan op deze punten in de behoefte van de dieren worden voorzien.

Betrokkenen: Wageningen UR, Faculteit Diergeneeskunde UU, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties.

Globaal businessplan Agrocenter

Een eerste verkenning is uitgevoerd naar de mogelijkheden van een business concept voor een agropark. Daarbij is uitgegaan van een clustering van glastuinbouw, varkenshouderij, pluimveehouderij en palingkweek in een flexibel, modulair agrocenter. Op basis van geraamde investerings- en exploitatiekosten aan de ene kant en potentiële besparingen (energie, transport e.d.) en maatschappelijk baten (milieu, ruimtelijke kwaliteit e.d.) aan de andere kant lijkt het realiseren van een agrocenter financieel haalbaar. Wel is een nadere uitwerking en onderbouwing van het concept en de hiermee samenhangende ramingen noodzakelijk. Betrokkenheid van de overheid is noodzakelijk om het agrocenter ruimtelijk en wellicht ook financieel mogelijk te maken. Dit laatste is vanwege de aanzienlijke maatschappelijke baten ook de rechtvaardigen.

Betrokken: NIB Consult.

Foodpark

In het kader van het EZ/VROM programma Economie, Ecologie en Technologie is een verkenning uitgevoerd naar de ecologische potenties van Agroparken. Aangetoond is dat - anders dan in de huidige situatie - in Agroparken de laagwaardige volumineuze stromen en warmte- en waterstromen rendabel kunnen worden hergebruikt.

InnovatieNetwerk heeft een kleine financiële bijdrage geleverd aan dit door NOVEM gefinancierde project.

Betrokkenen: Wageningen UR, Cebeco, Rodenburg Fourages).

Ad 2. Praktijkinitiatieven Agroparken

InnovatieNetwerk is direct betrokken bij de voorbereiding van drie praktijkinitiatieven:

1. Agrocenter Amsterdam (Gemeentelijk Havenbedrijf Amsterdam, bedrijven)
2. Eiwitcorridor (Provincies Gelderland en Overijssel, Oost NV, bedrijven)
3. Ruraal park (Buck Consultants, ATO, Gemeente Almelo, bedrijven)

InnovatieNetwerk faciliteert het ontwikkelen van visies in interactieve trajecten met stakeholders, het uitvoeren van haalbaarheidsstudies, het maken van businessplannen en het vormen van consortia.

Agrocenter Amsterdam

Begin 2003 zijn door Wageningen UR in interactie met relevante stakeholders drie ontwerpen gemaakt voor een Agrocenter in de haven van Amsterdam. Hierin worden verschillende primaire sectoren gekoppeld aan verwerking van reststromen in het Havengebied. Dit heeft een vervolg gekregen via actieve participatie van verschillende grote bedrijven in het havengebied van Amsterdam (waaronder Cargill en enkele energie- en kunstmestbedrijven) in een haalbaarheidsonderzoek. Bij een positief resultaat wordt vervolgens een businessplan opgesteld voor een Agropark in de Amsterdamse Haven. InnovatieNetwerk heeft samen met het Gemeentelijk Havenbedrijf Amsterdam de regierol over het gehele proces.

Betrokkenen: Gemeentelijk Havenbedrijf Amsterdam, Provincie Noord-Holland, WLTO, Dumeco, Cargill, AVI Amsterdam, Reliant Energy, Amfert, Wageningen UR.

Protein Highway

Op initiatief van de Oostelijke Ontwikkelingsmaatschappijen is een verkenning gestart naar de perspectieven van clustering van varkens-, pluimvee- en kalverhouderij in gebieden rondom de A1 tussen Amersfoort en Enschede, met units voor de verwerking van producten (vlees, eieren) en afvalstromen (o.a. mest). Potenties worden verwacht op het gebied van het verbeteren van de ruimtelijke structuur; het combineren van ketens in vraaggestuurde netwerken en de productie van eiwitten voor verschillende toepassingen. Het concept Agroparken fungeert daarbij als inspiratiebron.

InnovatieNetwerk is mede-regisseur en mede-financier (samen met de provincies Gelderland en Overijssel) van het proces om te komen tot een breed gedragen visie. Daarmee samenhangend zijn er concrete praktijkprojecten, waarin lokale overheden en bedrijven participeren. Het project is "geadopteerd" door het Platform Agrologistiek.

Betrokkenen: Provincies Gelderland en Overijssel, Oost N.V., Wageningen UR, Buck, Arcadis, Rijnconsult, Van de Bunt en diverse bedrijven.

Ruraal park

Een Ruraal Park is een variant van een Agropark. Het bijzondere van een Ruraal Park is dat naast primaire productie en verwerking ook rechtstreekse verkoop van de verse producten aan de consument plaatsvindt. Een betrouwbare, lokaal/ regionaal georganiseerde keten van voedselproducten staat centraal. Er bestaat reeds concrete interesse bij ondernemers en de Regio Twente. In 2003 is een Raad van Advies geformeerd, bestaande uit potentiële investeerders in dit concept. InnovatieNetwerk en Regio Twente hebben Buck & Partners en Wageningen UR eind 2003 opdracht gegeven om een globaal businessplan te ontwikkelen voor dit concept.

Betrokkenen: Koepon, Van Rijnsingen Beheer, Rijke B.V. Groentehof Grootverbruik B.V., Farm Frites B.V., Royaal B.V., Coop Codis, Vroom en Dreesmann Warenhuizen, Rabobank Nederland, Buck & Partners, Wageningen UR.

Ad 3. Externe communicatie en debat Agropark

Er is een aanhoudende belangstelling van de media in binnen- en buitenlandse kranten, vakbladen, radio, TV), met name voor de meest intensieve vorm van clustering, het Deltapark. Deltapark was onderwerp in een discussieprogramma tussen Jan de Wilt (InnovatieNetwerk), Doornbos (LTO), Duivendak (Tweede Kamer) en Van der Schans (CLM) op Radio 1 over de te nemen maatregelen naar aanleiding van de vogelpest. De Deutsche Rundfunk heeft Jan de Wilt geïnterviewd voor een discussieprogramma over de toekomst van de Duitse landbouw, waarin Deltapark wordt gepresenteerd als een van de mogelijke vormen van duurzame landbouw. Discovery Channel (Australië) heeft zich gemeld om Deltapark op te nemen in een programma over self-sustaining agriculture. De Schotse BBC heeft aandacht besteed aan Agroparken in een programma over de toekomst van de Nederlandse landbouw. De Franse wereldomroep was geïnteresseerd in de perspectieven van het Deltapark concept voor Afrika. Daarnaast werd er door de schrijvende pers regelmatig gepubliceerd over wat zij hardnekkig de "varkensflat" blijven noemen. De toonzetting in de media varieert van kritisch tot ronduit positief. Daarnaast zijn presentaties gegeven voor verschillende doelgroepen, van plattelandsvrouwen tot buitenlandse bedrijven.

Het concept Deltapark is voorts door studenten aan de Universiteit van Hamburg verder uitgewerkt in een ontwerp voor de haven van Shang-Hai (China). InnovatieNetwerk en Wageningen UR hebben dit traject begeleid. Duitse bedrijven hebben concrete interesse in het realiseren van dit ontwerp. De Duitse certificeringsinstantie Vitacert heeft zich gemeld om te bezien of Deltapark in aanmerking zou kunnen komen voor een TÜV keurmerk voor Ecologische Landbouw. InnovatieNetwerk heeft samen met Business Reed Elsevier een conferentie over Agroparken georganiseerd. Tijdens deze bijeenkomst, die werd bezocht door ca 100 deelnemers, werden voornamelijk resultaten van projecten van InnovatieNetwerk gepresenteerd. Om te voorzien in de behoefte van de media aan beeldmateriaal is in de tweede helft van 2003 een 22 minuten durende film gemaakt, waarin achtergronden en mogelijke ontwerpen van Agroparken worden gepresenteerd. Deze film zal beschikbaar worden gesteld aan scholen, discussieplatforms, media etc. De belangstelling hiervoor is groot.

2.1.2. Glastuinbouw 2020

Imago, identiteit en beeldvorming in de glastuinbouw

Naar aanleiding van het uitbrengen van het uitdagende essay "Rozen groeien aan de boom, tomaten komen van Albert Heijn", is in samenwerking met het Productschap Tuinbouw (PT) een plan van aanpak opgesteld voor een andere benadering van de communicatie van de glastuinbouw met de maatschappij. Daarbij wordt uitgegaan van de behoeften van burgers en items die in de maatschappij leven, in plaats van voornamelijk productpromotie. Het PT heeft dit plan van aanpak op hoofdlijnen overgenomen en werkt nu een nieuwe aanpak uit. Voor InnovatieNetwerk en SIGN is dit onderwerp in de loop van 2003 afgesloten.

Betrokkenen: Total Identity, SIGN en Productschap Tuinbouw.

Kas als Energiebron

In juni 2003 werden het concept kas als energiebron én enkele basisrapporten overhandigd aan de minister van LNV, de heer Veerman, alsmede aan vertegenwoordigers van het tuinbouwbedrijfsleven. De reacties waren zeer positief. Dit heeft geleid tot verschillende acties:

- a. het bedrijfsleven heeft een projectorganisatie Kas als energiebron opgezet voor het uitvoeren van het innovatieprogramma, het begeleiden van pilots en het ontwikkelen en exploiteren van een democentrum duurzame energie.
- b. Een consortium is in voorbereiding om een pilotkas te bouwen. Deze kas is geraamd op € 3.250.000. De ministeries van EZ, VROM en LNV en het Productschap Tuinbouw hebben elk € 500.000 beschikbaar gesteld. Het resterende bedrag dient door het bedrijfsleven te worden opgebracht.

Kas als Energiebron is genomineerd voor het Ei van Columbus, de prijs voor innovatie en duurzaamheid 2003 van 5 ministeries (EZ, VROM, V&W, SZW en OC&W) in de categorie bedrijfsleven (in januari 2004 werd bekend dat kas als energiebron deze prijs ook daadwerkelijk heeft gewonnen).

Betrokkenen: LTO Nederland (vakgroep glastuinbouw), SIGN, Lek/Habo B.V., FiwiHex B.V., Hydro Huisman B.V., Vereniging Bloemenveilingen Aalmeer VBA, A&F innovations (vroeger: IMAG), Mecanoo architecten, Kema

Nieuwe ontwerpen voor een duurzame glastuinbouw

Het beeldessay "Ruimtelijke kwaliteit en glastuinbouw" heeft op enkele plaatsen opmerkelijke navolging gekregen. In het rapport werd uitgegaan van meervoudig ruimtegebruik en nieuwe functiecombinaties. Het plan voor drijvende kassen (een combinatie van kassen en wateropslag) biedt ongedachte mogelijkheden voor allerlei functiecombinatie. Een pilot is in voorbereiding. In het plan voor een GlasKasteel bij Bleiswijk worden allerlei functies gecombineerd (kassen op loodsen, kantoren en vergaderruimten en proefopstellingen) in een energiezuinig, gesloten systeem. Tenslotte is meegedacht met een tuinbouwondernemer om wateropslag onder de kas te realiseren. Met dit plan, mits dit op grotere schaal wordt toegepast in het Westland, zou een deel van de wateroverlastproblematiek kunnen worden aangepakt. In deze gevallen van meervoudig ruimtegebruik hebben InnovatieNetwerk en SIGN bijgedragen aan de ideeontwikkeling, terwijl andere partijen plannen hebben uitgewerkt.

Kennis en innovatie

Binnen dit project is sprake van 2 deelprojecten:

1. Tuinbouwcluster Academie
2. Tuinbouwcluster Innovatiefonds/Financiering van ingrijpende innovaties in de tuinbouw

Tuinbouwcluster Academie

Het businessplan is eind 2003 gereed gekomen en er is een plan uitgewerkt voor een start in 2004. De samenwerking met De Baak (het opleidings- en vormingscentrum van VNO/NCW) is gestart. Er zijn financiële middelen verkregen voor een eerste testperiode en er zal een projectleider vanuit de tuinbouw worden aangesteld om de Tuinbouwcluster Academie inhoudelijk vorm te geven. De eerder gepubliceerde studie naar nieuwe leeromgevingen wordt geïntegreerd in deze activiteit.

Betrokkenen: SIGN, Productschap Tuinbouw, VBN, Frugi Venta, LTO Nederland (vakgroep glastuinbouw), De Baak, Van de Geijn Partners, Rabobank Midden-Westland.

Tuinbouwcluster Innovatiefonds

Ingrijpende vernieuwingen op bedrijven en in ketens worden steeds complexer, kapitaalintensiever en risicovoller. Tot nu toe speelt de collectieve financiering nog een belangrijke rol door bijdrage aan de financiering, maar de verwachting bestaat dat de rol van de collectieve financiering zal gaan afnemen en dat steeds vaker groepen ondernemers andere typen van financiering zullen zoeken voor hun competitieve innovatieve investeringen. NIB Consult heeft een analyse gemaakt van de alternatieve financieringsvormen. Begin 2004 zal in een marktanalyse met ondernemers worden nagegaan of een nieuw financieringsinstrument zinvol kan zijn er waar het zich specifiek op zou moeten richten.

Betrokkenen: SIGN, Productschap Tuinbouw, LTO Nederland (vakgroep glastuinbouw) Frugi Venta, VGB, NFO, Technologiefonds Tuinbouw, NIB Consult.

2.1.3. Mari-/aquacultuur

Dit onderdeel is toegevoegd aan het thema Transitie Duurzame Landbouw, na de opheffing van het thema "Leven met Water". Centrale ambitie bij mari-/aquacultuur is de omschakeling van visserij naar duurzame visteeltsystemen. Hier ligt een sterke verwantschap met de ambitie van Transitie Duurzame Landbouw.

De behoefte aan vis neemt nog steeds toe. De belangrijkste bron van aquatische biomassa wereldwijd is de visserij, gebaseerd op de principes van de jacht. Uitbreiding van de zeevisserij is om ecologische redenen geen optie. Maricultuur (de kweek van biomassa op zee) en aquacultuur (de productie van biomassa in gesloten zoet- of zoutwatersystemen) bieden op langere termijn meer perspectief. De ontwikkeling van deze mogelijkheden is de innovatieopgave binnen dit thema.

Ocean Farming

De verkenning Ocean Farming, die wordt uitgevoerd in samenwerking tussen InnovatieNetwerk en de Stichting Toekomstbeeld der Techniek (STT), is in 2003 vrijwel afgerond. Een drietal werkgroepen - één voor zeecultures, één voor estuariene gebieden en één voor gesloten systemen op land - heeft gewerkt aan nieuwe ontwerpen voor de productie van aquatische biomassa. Waar mogelijk zijn combinaties gemaakt met andere functies, zoals energiewinning, recreatie en natuurontwikkeling. De publicatie van de resultaten, die vergezeld zal gaan van een speciaal aan dit onderwerp gewijde conferentie, is voorzien in maart 2004. Betrokkenen: STT, Wageningen UR, TNO, Stichting Natuur en Milieu, en vele anderen.

Mariene Park

Eind 2002 is door InnovatieNetwerk opdracht verleend aan onderzoekers en stedenbouwkundigen om één of meer innovatieve ontwerpen te maken voor een "Mariene Park", een Agropark op zee of in een estuarien basin. De productie van voedsel en energie door aquatische organismen staat hierin centraal. Dit ontwerptraject heeft geresulteerd in drie ontwerpen:

- Het technische ontwerp van "Atlantis 2020" maakt gebruik van stromingsenergie (zoals wind of golfslag) en chemo-autotrofe bacteriën (die leven op waterstof en koolzuurgas) voor de productie van aquatische biomassa.
- 'De veilige haven' biedt overslagfaciliteiten en een veilig heenkomen voor grote schepen.
- 'Luwteparken' hebben als primair doel het verbeteren van kustbescherming door het dempen van golfslag.

De ontwerpen, die in verschillende combinaties kunnen worden toegepast, worden benut in de verkenning Ocean Farming (zie hierboven). Het ontwerp Atlantis heeft de eerste prijs gewonnen op de Noordzeedagen in november 2003.

Betrokkenen: Wageningen UR en Ruimtelijk Planbureau.

Internationaal ontwerpatelier duurzame ontwikkeling en aquacultuur

De kweek van vis in meer of minder intensieve systemen is wereldwijd sterk in opkomst. De vraag is of en hoe de verschillende systemen zich op duurzame wijze kunnen ontwikkelen. Daarbij gaat het met name om milieu, voedselveiligheid, ruimtegebruik, dierlijk welzijn en sociaal-economische effecten. Deze kwesties worden internationaal nog nauwelijks samenhangend gezien. InnovatieNetwerk heeft WageningenUR, departement Visteelt gevraagd om een haalbaarheidsonderzoek uit te voeren naar de mogelijkheden voor een eerste internationaal ontwerptraject op dit gebied. Wereldwijd zijn hierover in 2003 meer dan 50 organisaties gepolst. Het idee is bij wetenschappers, beleidsmakers en bedrijven wereldwijd met enthousiasme ontvangen. Aan de financiering van dit omvangrijke gebeuren (vijf ontwerpateliers en een conferentie) wordt nog gewerkt.

Betrokkenen: Wageningen UR, European Aquaculture Society, FAO, Frontis, LNV.

Innofisk I

Er is een start gemaakt met het concept InnoFisk. Dit betreft een mogelijk alternatief voor bestaande viskwekerijen. Het maakt gebruik van uit de vaart genomen grote schepen, die worden omgebouwd tot een combinatie van viskwekerij, visverwerkingsfabriek en productiebedrijf van visvoer. Het voorgenomen project van InnovatieNetwerk is er op gericht een businessplan te ontwikkelen voor een eerste ontwerp van een schip: de InnoFisk I.

Betrokken partijen: Stichting Dreamstart, Ontwerpbureau Puntkomma, Easthouse BV.

2.1.4. Melkveehouderij op schaal

De melkveehouderij blijft naar verwachting een belangrijke sector in Nederland, ook onder geliberaliseerde omstandigheden. Er zal in de toekomst sprake zijn van schaalvergroting. Dit vraagt om nieuwe concepten, om systeemsprongen, bijv. andere manieren van omgaan met de grond (grondloze bedrijven) en arbeid (andere structuur dan gezinsbedrijven). InnovatieNetwerk heeft opdracht verleend aan Alterra om een eerste aanzet voor dergelijke concepten te ontwikkelen. Geïnspireerd op gangbare praktijken in het buitenland zijn in interactie met uiteenlopende stakeholders verschillende prototypen uitgewerkt. Tevens zijn voor elk prototype geïnteresseerden benaderd om te participeren in een of meer pilots.

Betrokkenen: Wageningen UR, LTO, European Dairy Farmers, Zuivelindustrie, RABO, LNV, VROM en buitenlandse experts.

2.2. Plattelandsontwikkeling

2.2.1. Beloning plattelandsdiensten

In 2003 is een verkenning afgerond waarin 10 systemen voor duurzame beloning van groene plattelandsdiensten in binnen- en buitenland zijn geïnventariseerd en geëvalueerd. Daarbij is onder andere gelet op bruikbaarheid, effectiviteit, stimulerend karakter en gebruiksgemak. Kansrijke opties blijken vormen van resultaatbeloning, gericht op het belonen van feitelijke prestaties (bijv. het aantal weidevogels) of marktgerichte beloningssystemen waarbij onderhandelingen de vergoedingen bepalen. Opvallend is dat juist de regelgeving in EU- en WTO-verband de invoering van deze nieuwe systemen in de weg staat. Het slechten van deze barrières is een belangrijke opgave.

Betrokkenen: Bureau Paul Terwan, CLM, LEI, In Natura, LNV, SNM.

2.2.2. Nieuwe ontwerpen van stad-land arrangementen

De opgave in dit project is om de directe omgeving van de stad - met de daar vaak dominant aanwezige landbouw - zo in te richten dat het wordt verbonden met de stad. Daarbij staat de invalshoek van de stedeling centraal. In ontwerpatelier formuleert de stedeling ontwerp-eisen voor activiteiten deze gebieden. Deze eisen zijn leidend voor te maken ontwerpen en op te starten pilots in uitvoeringsgerichte trajecten. In 2003 wordt een keuze gemaakt voor te selecteren pilotgebieden, waarna in 2004 de ontwerpatelier kunnen starten.

2.2.3. Het Groene Kwadrant

Het Groene Kwadrant is een innovatief concept, waarbij verschillende functies worden samengebracht en waarbij wordt gestreefd naar een vloeiende overgang tussen de stad en het aangrenzende platteland. Dit betekent een ingrijpende verandering voor de aanwezige landbouwbedrijven in het gebied. In een haalbaarheidsstudie, die samen met de belanghebbenden wordt uitgevoerd, worden de mogelijkheden en onmogelijkheden van het concept in kaart worden gebracht. De bevindingen zijn ook bruikbaar voor andere stadsranden. Dit project zal eind 2003 worden afgerond.

Betrokkenen: Gemeente Tilburg, Groene Kamer, Staatsbosbeheer, TREK Brabant, ZLTO.

2.2.4. Robuuste veehouderij

De huidige veehouderij is sterk gebaseerd op het zoveel mogelijk kienvrij houden van de productiesystemen. Dit leidt tot een klinische veehouderij, waarbij de mogelijkheden voor het houden van dieren onder natuurlijke omstandigheden ernstig worden beperkt. Dit was reden voor InnovatieNetwerk om in 2003 samen met het Centrum voor Landbouw en Milieu en de Animal Sciences Group van Wageningen UR te starten met een verkenning van de potenties van een ander paradigma: robuuste veehouderij. In dit concept worden contacten met kiemen juist benut om de natuurlijke weerstand van de dieren te versterken. Op deze wijze worden andere systemen mogelijk, bijv. met meer buitenuitloop en meer contacten tussen leeftijdscategorieën binnen een diersoort. In 2003 is een workshop over dit onderwerp gehouden; tevens is een essay hierover opgesteld.

2.3. Internationale agrifoodnetwerken

2.3.1. Logistiek en distributie op het internationale speelveld

De in het rapport "Van logistieke draaischijf naar duurzaam servicenetwerk" beschreven transitie heeft geleid tot 2 illustratieprojecten onder de namen "Coolboxx" en "Versparken op multimodale knooppunten in Europa".

Coolboxx

Rond het project Coolboxx is een zeer uiteenlopende groep ondernemers bijeengebracht uit de internationale transport- en logistieke wereld en de handel in groenten en fruit en enkele producenten. Dit heeft geleid tot het inzicht dat transport van koelcontainers met verse producten vanaf de productiegebieden waar ook ter wereld naar de markt consequenties kan hebben voor de overslag in de haven van Rotterdam (bijvoorbeeld het niet meer openen van containers in de haven) en dat de overslag van verse producten mogelijk zal verschuiven naar de zuidoever van de nieuwe waterweg. Dit kan grote ruimtelijke gevolgen hebben voor de verbinding met het Westland. Het is voorstelbaar dat producenten én handel uit het Westland zullen vertrekken en zich vestigen ten zuiden van de Maas. Het debat over deze denkbare consequenties wordt met handel, producenten en haven voortgezet.

Betrokkenen: Frugi Venta, Havenbedrijf Rotterdam, SIGN, Productschap Tuinbouw, LTO Nederland (vakgroep Glastuinbouw), Van de Geijn Partners.

Versparken

Rond het project Versparken is een discussiemeeting georganiseerd met grote partijen uit de handel en productie van groenten en bloemisterij. De Nederlandse kracht zit vooral in het jaarrond aanbod van een zeer breed sortiment. Verschillende partijen bleken van mening dat de versterking van het systeem juist in Nederland moet plaatsvinden, terwijl anderen nadrukkelijk zoeken naar vormen van versparken in de huidige Europese markten en in nieuwe markten in Oost-Europa. Deze oriënterende verkenning wordt voortgezet.

Betrokkenen: Frugiventa, VGB, LTO Nederland, Productschap Tuinbouw, stuurgroep Effort.

2.4. Vernieuwende netwerken

In 2003 is veel aandacht besteed aan het ontwikkelen van het netwerk, met een stevige verankering bij de thuisbases van de vierhoek bedrijfsleven, overheden, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties. Zo is op de thuisbasis van het bedrijfsleven samen met LTO en NZO gewerkt aan de oprichting van de Stichting Innovatie Rundveehouderij (SIR), de evenknie van SIGN. InnovatieNetwerk zal ook met

SIR nauwe samenwerking aangaan in de vorm van een personele unie. In de varkenshouderij zijn in opdracht van InnovatieNetwerk de mogelijkheden onderzocht om een vernieuwingsorganisatie op te richten. Vanuit de belangrijkste ketenspelers is concrete interesse in samenwerking met InnovatieNetwerk bij de ontwikkeling van nieuwe concepten. Over de wijze waarop deze samenwerking vorm moet krijgen vindt nog overleg plaats.

De netwerken met de Kennisinstructuur krijgen vorm door nauwe samenwerking van InnovatieNetwerk met het KennisNetwerk Transitie Duurzame Landbouw, een initiatief van InnovatieNetwerk. Het businessplan voor deze organisatie is in 2003 opgesteld en voor accordering voorgelegd aan het Kabinet.

In de hoek van de overheden zijn contacten opgebouwd met het Transitieteam van LNV en het Platform Agrologistiek, dat door LNV wordt gefaciliteerd. Onder voorzitterschap van InnovatieNetwerk functioneert een informeel afstemmingsoverleg met de genoemde organisaties (SIGN, SIR, KN TDL, Transitieteam LNV en Platform Agrologistiek).

Stichting Innovatie Rundveehouderij (SIR)

SIR is in 2003 opgericht door NZO en LTO in nauw overleg met InnovatieNetwerk. SIR gaat optreden als initiatiefnemer, als makelaar van nieuwe contacten en netwerken en als opdrachtgever van innovatieprogramma's. Zij krijgt de vrijheid om ingrijpende zaken op de agenda te zetten. SIR opereert in een personele unie met InnovatieNetwerk en de projectfinanciering vindt in principe gezamenlijk plaats. De eerste opdracht van SIR is om een innovatie-agenda op te stellen, in interactie met ondernemers, innovatoren en visionairen uit de zuivel en de primaire melkveehouderij. Aan het einde van de afgesproken looptijd (3 jaar) moet SIR tenminste 2 baanbrekende concepten hebben ontwikkeld en geïmplementeerd.

KennisNetwerk Transitie Duurzame Landbouw

Onder regie van het InnovatieNetwerk is in het kader van ICES/KIS een businessplan opgesteld voor de transformatie van de kennisinfrastructuur, zodat deze beter in staat is om de transitie naar een duurzame landbouw te ondersteunen. Het bevat een beschrijving van de voorgenomen activiteiten op het gebied van kennisontwikkeling en kennisverspreiding. Er zijn commitments verkregen van bedrijfsleven en kennisinstellingen voor een bedrag van ca. 25 miljoen euro. Vervolgens zijn schriftelijke reacties opgesteld naar aanleiding van de voorlopige beoordelingen van de KNAW en de planbureaus. De plannen zijn ook mondeling toegelicht. Bij de meest relevante departementen (VROM, EZ, LNV) zijn de plannen gepresenteerd. Tevens is een strategische conferentie gehouden. Eind 2003 is een extra inspanning geleverd om de plannen af te stemmen met Kenniscentrum Systeeminnovaties (KSI) en Transumo, het onderzoeksprogramma voor de transitie naar duurzame mobiliteit.

In het kader van dit businessplan zijn drie achtergronddocumenten opgesteld:

1. Kosten/baten-analyse Transitie Duurzame Landbouw

In opdracht van InnovatieNetwerk heeft het Landbouw Economisch Instituut in 2003 een kosten/baten-analyse uitgevoerd van de transitie naar een duurzame landbouw, volgens de drie ontwikkelingslijnen (vitale clusters, veelzijdig platteland en internationale netwerken). De aanleiding waren vragen van de planbureaus naar de kosten en baten van de transitie naar een duurzame landbouw. De conclusie luidt dat door de transitie naar een duurzame landbouw, langs de drie lijnen (clustering, verbreding van het platteland en internationale agrifoodnetwerken) een substantiële duurzaamheidswinst ontstaat, waarbij de jaarlijkse totale baten de jaarlijkse kosten ruimschoots overschrijden.

2. Kritische succesfactoren praktijkprojecten duurzame landbouw

Het doel van deze inventariserende studie, uitgevoerd door het Instituut voor Milieuvraagstukken in opdracht van InnovatieNetwerk, is te komen tot een gestructureerd overzicht van lopende en recent afgeronde praktijkprojecten waarbij is getracht de breedte van duurzame landbouw zo goed mogelijk te dekken. Dit overzicht dient voor een analyse van de succes- en faalfactoren bij projecten op het

gebied van duurzame landbouw. Deze kennis is nodig voor het initiëren van kansrijke pilots in het kader van het ICES/KIS-KennisNetwerk Transitie Duurzame Landbouw. De studie is in 2003 afgerond.

3. Quick scan experts Transitie Duurzame Landbouw

Het ICES/KIS-businessplan beoogt het op gang brengen van de huidige technologie- en aanbodgedreven agro-kennisinfrastructuur naar en vraaggedreven transdisciplinair werkende kennisinfrastructuur, die breder is dan de huidige agro-kennisinstellingen. Om deze verbreding daadwerkelijk te kunnen realiseren is het van belang een overzicht te hebben van de wetenschappelijke experts, die actief zijn op relevante kennisgebieden. Met dit doel heeft TNO-STB in opdracht van InnovatieNetwerk een inventarisatie uitgevoerd van wetenschappelijke kopstukken in Nederland en in Vlaanderen en Duitsland. Binnen Nederland zijn ca 140 hoogleraren geïdentificeerd die vanuit hun vakgebied kunnen bijdragen aan Kennisontwikkeling op het gebied van transitie duurzame landbouw. Deze studie is in 2003 afgerond en wordt benut bij het inschakelen van wetenschappelijke expertise in de ICES/KIS-programma's.

3. Rapporten

3.1. Rapporten TDL

- *Landbouw en voedselproductie: inzicht in beleving van burgers* (Motivaction), Den Haag, april, rapport 03.2.031, ISBN 90-5059-178-7
- *Animal Care: diergezondheid en dierenwelzijn in ruimtelijke clusters* (Wag. UR/FD), Den Haag, december, rapport 03.2.028, ISBN 90-5059-169-8
- *Globaal Businessplan van een Agrocenter* (NIB Consult), Den Haag, april, rapport 03.2.029, ISBN 90-5059-168-X
- *Drie ontwerpen voor een Agroproductiepark in de haven van Amsterdam* (Alterra), Den Haag, april, rapport 03.2.030, ISBN 90-5059-167-1
- *Agro-specialty park: van ontwerp naar realisatie* (TNO-MEP), Den Haag, april, rapport 03.3.032, ISBN 90-5059-173-6
- *Bsik Project Plan "Knowledge Network Transition Sustainable Agriculture*, Den Haag, februari
- *Businessplan "KennisNetwerk Transitie Duurzame Landbouw"*, Den Haag, april, rapport 03.2.024, ISBN 90-5059-171-X
- *Naar een nieuw perspectief op landbouw* (Samenvatting ICES/KIS-3 projectplan KN TDL), Den Haag, april, ISBN 90-5059-180-9
- *Mariene Biotechnologie – kansen voor nieuwe markten?* (NBS&D), Den Haag, mei, rapport 03.2.038, ISBN 90-5059-179-5
- *Betaling van Groene Plattelandsdiensten* (Terwan), Den Haag, maart, rapport 03.2.023, ISBN 90-5059-163-9
- *Coolboxx. Van pallets naar gesloten koelketens in de internationale verslogistiek* (Van de Geijn Partners), Den Haag, november, rapport 03.2.056, ISBN 90-5059-200-7
- *Quick scan Transitie Duurzame Landbouw* (TNO-STB), Den Haag, augustus, rapport 03.2.039, ISBN 90-5059-175-2
- *Duurzaam ondernemen en Systeeminnovatie* (Rijnconsult), Den Haag, april, rapport 03.3.034, ISBN 90-5059-182-5

3.2. Rapporten Glastuinbouw

- *Rozen groeien aan de boom, tomaten komen van Albert Heijn* (sheetrapport Total Identity), Den Haag, januari, rapport 03.3.021
- *Imago Nederlandse Glastuinbouw* (Total Identity), Den Haag, september, rapport 03.2.048, ISBN 90-5059-192-2
- *Kas als warmtebron. Glastuinbouw en stad in een nieuwe alliantie* (Mecanoo Architecten BV), Den Haag, juni, rapport 03.2.033, ISBN 90-5059-170-1

- *Innovatieprogramma Kas als Energiebron. Plan van aanpak* (KEMA en KDO Advies), Den Haag, juni, rapport 03.2.035, ISBN 90-5059-174-4
- *Energieproducerende kas. Voorontwerp voor een pilot* (Lek/Habo Groep), Den Haag, juni, rapport 03.2.044, ISBN 90-5059-183-3
- *Maatschappelijke reacties op het concept "Kas als Energiebron"* (IvM en LEI), Den Haag, november, rapport 03.2.054, ISBN 90-5059-202-3
- *Energiekascade: aanpak voor energiebesparing* (Alphapowersystems), Den Haag, november, rapport 03.2.055, ISBN 90-5059-198-1
- *Eenrgezuining verwarmen, koelen en ontvochtigen van een potplantengewas met Fiwihex warmtewisselaars* (Wageningen UR-A&F), Den Haag, december, rapport 03.2.060, ISBN 90-5059-210-4
- *Verwarmings-, koel- en ontvochtigingscapaciteit van Fiwihex warmtewisselaars* (Wageningen UR-A&F), Den Haag, november, rapport 03.2.017, ISBN 90-5059-203-1
- *Tuinbouwcluster Academie. Trefpunt voor vernieuwende ondernemers* (Van de Geijn Partners BV), Den Haag, maart, rapport 03.2.026, ISBN 90-5059-164-7
- *Horticulture Cluster Academy: a meeting place for innovative entrepreneurs* (Van de Geijn Partners B.V.), The Hague, July, report no. 03.2.026E, ISBN 90-5059-191-4
- *Towards a Horticulture Cluster Academy: learning from the outside to become stronger* (Van de Geijn Partners B.V.), The Hague, July, report no. 02.2.011E, ISBN 90-5059-190-6
- *Tuinbouwcluster Academie – Businessplan* (Van de Geijn Partners BV), Den Haag, december, rapport 03.2.057, ISBN 90-5059-204-X
- *Tuinbouwcluster Academie – Kernpunten Businessplan* (Van de Geijn Partners BV), Den Haag, december, rapport 03.2.058, ISBN 90-5059-205-8
- *Inspirerende leeromgevingen voor ondernemers* (Wageningen UR), Den Haag, mei, rapport 03.2.037, ISBN 90-5059-181-7

4. Media

- *Transitie Duurzame Landbouw*, Oogst, door D. Duijzer (7 februari)
- *Toekomst van de Nederlandse landbouw - Gesubsidieerde tomaten annex karbonadefabrieken*, Milieudefensie (maart)
- *Rentabel und umweltfreundlich*, Welwoche, J.G. de Wilt, Zwitserland (5 maart)
- Radio Nederland Wereldomroep, Programma "Leurs Quatre Verités", J.G. de Wilt (6 maart)
- *Radio 1, programma "Forum"*, Discussie met Doornbos (LTO), Duijvendak (Tweede Kamer), Van der Schans (CLM), J.G. de Wilt (6 maart)
- *PT: Tuinbouwcluster Academie moet stimulans zijn voor vernieuwing*, Agrarisch Dagblad (8 maart)
- *Presentatie Tuinbouwcluster Academie* (rapport met businessconcept), Zoetermeer, H.J. van Oosten (13 maart)
- *Glastuinbouw gaat innovatiekracht versterken met Tuinbouwcluster Academie*, AgriHolland (21 maart)
- *Boeren en burgers verzetten zich tegen de "kippenflat"*, Financieele Dagblad (7 april)
- *Tijd niet rijp voor grote agrarische bedrijventerreinen*, Staatscourant, door D. Vermeulen (7 april)
- *Glastuinbouw: van energieverlinder naar energieproducent*, EZ Nieuws (28 mei)
- *Tuinbouwkassen kunnen netto energie opleveren*, De Volkskrant (13 juni)
- *Glastuinbouw als energieproducent in plaats van grootverbruiker*, AgriHolland (13 juni)
- *Presentatie Kas als energiebron* (concept en 3 rapporten), Bleiswijk, H.J. van Oosten (16 juni)
- *Kas als energiebron haalbare kaart*, ANP Pers Support, H.J. van Oosten en C.W.M. Hulshof (16 juni)
- *Nieuwe kas benut geen brandstof*, Haagsche Courant (17 juni)

- *Tuinbouw levert straks energie*, Westweek (20 juni)
- *Andere kijk op glastuinbouw levert nieuwe energie*, Haagsche Courant, H.J. van Oosten (20 juni)
- *Energieneutrale kas in 2005*, Oogst (20 juni)
- *Proef met kas als energiebron in 2005 van start*, Vakblad voor de Bloemisterij (juni 2003)
- *Landbouwminister Veerman prijst initiatief "Kas als Energiebron"*, Agrarisch Dagblad (juni)
- *Eerste energie-neutrale kas moet over twee jaar klaar zijn*, Agrarisch Dagblad (14 juni)
- *Koppositie Nederlandse sierteelt sterker door kas als energiebron*, Vakblad voor de Bloemisterij, door D. Dorsthorst (juli)
- *Onderwerp over Agroproductieparken in een discussieprogramma over de toekomst van de Duitse landbouw*, Mitteldeutsche Rundfunk (Televisie) (1 juli)
- *Wij zoeken geen draagvlak maar gedrevenheid*, Nieuwsbrief AKK nr. 3, G. Vos en J.G. de Wilt (3 juli)
- *Kas van de toekomst produceert energie*, Stroom nr. 11/12, door C. ter Stege (4 juli)
- *De tuinder oogst energie*, Wetenschapskatern Rotterdams Dagblad, door P. de Jager en Westlandsche Courant (8 juli)
- *De kas van de toekomst is een enorme zonnecollector*, Technisch Weekblad, door R. Diddé (11 juli)
- *De broeikas als wapen tegen het broeikas-effect*, Trouw, interview met H.J. van Oosten (24 juli)
- *Onderwerp over Agroproductieparken in het kader van een programma over ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw*, BBC Schotland (Televisie) (29 augustus)
- *Innofisk I: nieuwe vorm van visteelt*, Visserijnieuws (26 september)
- *Boeren in 2020*, KLIK (januari 2004)
- *Agenda-building by foresight: the case of agriculture in the Netherlands*, J.G. de Wilt, paper conferentie Berlijn (12 december 2002)
- *The future of technology in agriculture and food*, J.G. de Wilt, The First National Congress of Technology Foresight, 11-12 September 2003, Lima, Peru
- *De kas als energiebron*, Milieu Magazine, C. ter Stege (september)
- *Innovatie*, Weekblad Groenten & Fruit, H.J. van Oosten (oktober)
- *De sector moet beter kijken wat er om haar heen gebeurt*, Vakblad voor de Bloemisterij, H.J. van Oosten (oktober)
- *Kas als Energiebron genomineerd als Ei van Columbus*, ANP Pers Support (4 november)
- *Verrassende kassen – Glastuinbouw kleurrijk en glashelder*, Vrienden van het Platteland
- *Varkensflat is VIP-room met panoramaview*, Algemeen Dagblad (10 november)
- *Zeven bedrijven stappen in Poultry Valley-initiatief*, Agrarisch Dagblad, 28 november

5. Lezingen e.d.

- *Agroproductieparken: kansen voor duurzame ontwikkeling*, J.G. de Wilt, Rotterdams Havenbedrijf (23 januari)
- *Landwirtschaft 2020: Perspektive durch Innovation*, Ekologische Fachgruppe der Universität Hessen, H.J. van Oosten (7 februari)
- *Transitie naar een duurzame landbouw: ervaringen van InnovatieNetwerk*, J.G. de Wilt, Minisymposium Transitie van de provincie Limburg (12 februari)

- *Kas als energiebron*, Transitiecollege Duurzame energie Glastuinbouw, Zoetermeer (24 februari)
- *Glastuinbouw 2020: de toekomst als bron van innovatie*, WLTO Aalsmeer, De Kwakel, H.J. van Oosten (10 maart)
- *Glastuinbouw 2020: de toekomst als bron van innovatie*, WLTO Westland, Honselersdijk, H.J. van Oosten (13 maart)
- *Glastuinbouw 2020*, Presentatie Bloemenbureau Holland, Leiden, H.J. van Oosten (18 maart)
- *Naar een duurzame en innovatieve agribusiness*, Conferentie Agribusiness-complexen, Elsevier Congressen, H. de Boon, Zeist (3 april)
- *Regionale kwaliteit én glastuinbouw*, College van B&W, fractievoorzitters en commissie grond van de gemeente Liemeer (in verband met vestiging glastuinbouw), De Lier, H.J. van Oosten (8 april)
- *De toekomst als bron voor innovatie*, LTO stuurgroep Kennisbeleid, Utrecht, H.J. van Oosten (11 april)
- *Agroproductieparken: drie ontwerpen voor de Amsterdamse Haven*, Amsterdams Havenbedrijf, J.G. de Wilt (6 mei)
- *Glastuinbouw 2020*, Jongerenraad VTN, Giessenburg, H.J. van Oosten (15 mei)
- *Glastuinbouw 2020 (imago, energie, ruimtelijke kwaliteit)*, Raad Landelijk Gebied (werkbezoek Westland), Honselersdijk, H.J. van Oosten (5 juni)
- *Agroproductieparken: kansen en dilemma's*, J.G. de Wilt, Platform Agrologistiek (6 juni)
- *Glastuinbouw 2020*, Jongerenraad WLTO, Naaldwijk, H.J. van Oosten (12 juni)
- *Emoties versluieren echte discussie over agroproductieparken*, Agrarisch Dagblad, G. Vos (17 juni)
- *Kas als energiebron: van toekomstbeeld naar concrete voorstellen*, Productschap Tuinbouw (opiniërende meeting met ondernemers over planvorming), Zoetermeer, H.J. van Oosten (19 juni)
- *Agroproductieparken: achtergronden en mogelijkheden*, J.G. de Wilt, Adviesraad Ruraal Park (23 juni)
- *Anders denken nodig voor oplossingen van morgen*, H.J. van Oosten, FloraHolland Visie (5 juli)
- *Foresight on Agriculture: methods and results*, J.G. de Wilt, Instituto Nacional de Investigacion Agricultura, Lima, Peru (8th September)
- *Guidelines for a Foresight Study of Agriculture*, J.G. de Wilt, Advanced Course for about 50 foresight specialists from Peru and some Latin American countries, Lima, Peru (12th September)
- *The Future of Agriculture: scenario's and critical technologies*, J.G. de Wilt, Prospecta Peru: Audience of 350 academics and businessmen in the Auditorium and 4,000 people in 50 different locations in 7 Latin American countries by videoconference, Lima, Peru (12th September).
- *Bsik-project KennisNetwerk Transitie Duurzame Landbouw*, J.G. de Wilt, voor medewerkers van EZ en LNV (10 oktober)
- *Agroproduktion Parks: a sustainable perspective*, J.G. de Wilt, Meeting Deltapark Shanghai, Fichtner GmbH, Stuttgart (21st October).
- *Ervaringen met clustering*, J.G. de Wilt, Forum Conferentie "Clustering", KLICT (23 oktober).
- *Wat moet de glastuinbouw doen en laten voor zijn maatschappelijke positie in 2010?* Voordracht op de studiedag van de vereniging Agrarische Bedrijfsadviseurs, Zoetermeer, H.J. van Oosten (30 oktober)
- *Future greenhouses: source instead of user of energy*, Internationale Hortifair, Amsterdam, H.J. van Oosten (5 november)
- *Kas als energiebron. Voordracht tijdens de discussiemeeting 'Van gesloten kas naar kas als energiebron'*, LTO groeiservice, werkgroep Techniek en economie, Naaldwijk, H.J. van Oosten (18 november)

- *Glastuinbouw 2020: De vernieuwing in de glastuinbouw*, Voordracht voor de vaste kamercommissie landbouw van de 1^e kamer. Werkbezoek aan de glastuinbouw, Poeldijk, H.J. van Oosten (24 november)
- *Kas als energiebron*, Voordracht tijdens het Praktijkfestival Duurzame Energie van NOVEM te Eindhoven, H.J. van Oosten (10 december)

Voeding voor een Gezonde Samenleving

1. Doel en ambitie

2003 was het jaar van de verandering van het thema “Agri Food Valley”. Niet alleen binnen de Taakgroep werd gevoeld dat de afronding van de activiteiten rond het ICES/KIS-voorstel “Voeding & Voedselintegriteit”, nog onafhankelijk van de uitkomst, reden was om de positie te heroverwegen. Ook binnen het Bestuur van InnovatieNetwerk werd ingezien dat een verdere verscherping van de niche van InnovatieNetwerk noodzakelijk was. De rol van procesbegeleider en – aanjager diende meer te worden verlaten. De focus diende zich te richten op sleutelbelemmeringen of kansen voor grensverleggende doorbraken via het ontwikkelen van nieuwe concepten en de realisatie ervan. Het aandachtsgebied is nu gelegd bij de relatie tussen voeding(spatronen) en gezondheid, waarbij het snel toenemend obesitas-probleem een zwaartepunt vormt. Het gaat dan om aanpakken op systeemniveau, met aandacht voor de samenhang tussen de rollen van verschillende partijen. Dit thema en de daaraan verbonden taakgroep hebben de naam “Voeding voor een gezonde samenleving” gekregen. De heer A. Veenhof, CEO van Wessanen is bereid gevonden op te treden als trekker voor dit thema. Tevens is een nieuwe taakgroep samengesteld (zie bijlage 5).

2. Projecten

2.1. ICES/KIS-project Voeding en Voedselintegriteit

Het onderwerp voeding en voedsel is van grote economische en maatschappelijke betekenis voor Nederland, onder meer tot uiting komend in de volgende ontwikkelingen:

- het probleem van overconsumptie en overgewicht;
- het probleem van ongezond gedrag;
- de problemen rond de introductie van nieuwe technologieën (bijv. genetische modificatie);
- de verzwakking van de economische positie en het innoverend vermogen van de vanouds zo sterke voedingssector;
- het teruglopend consumentenvertrouwen in voeding en voedsel en
- de beleidsdoelstellingen ten aanzien van biologische landbouw.

Omdat de tot nu toe gevolgde aanpak van deze problematiek onvoldoende vruchten heeft afgeworpen, is er een steeds dringender behoefte aan geïntegreerde en multidisciplinaire probleemanalyses en oplossingsrichtingen op dit gebied. Wetenschap, technologie, overheidsbeleid en communicatie/voorlichting kunnen in interactie met elkaar mogelijk succesvoller oplossingsrichtingen aandragen. Dit kan echter alleen als ze nauwkeurig op elkaar zijn afgestemd en zijn ingebed in het institutionele kader. Gericht op deze ambitie is geprobeerd een aanpak te vinden voor de realisatie van een intensieve samenwerking tussen de diverse spelers uit de kennisinfrastructuur, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, gericht op de realisatie van een multidisciplinaire en geïntegreerde benadering op het terrein van voeding en voedselintegriteit. Uiteindelijk is met InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster als initiatiefnemer en moderator door zo'n twintig grote en kleine bedrijven gezamenlijk met zeven kennisinstellingen hard gewerkt aan het opstellen van een businessplan in het kader van de Bsik(ICES/KIS)-regeling, die deze realisatie onder bereik kan brengen. Dat het gelukt is om onderzoekers zowel uit de bèta- als alfa-/gamma-geledingen dit businessplan te laten opstellen, mag ondertussen gezien worden als een doorbraak. Op 19 september werd een conferentie rond het programma georganiseerd, onder voorzitterschap van de heer Kremers en met een inleiding van de heer Burgmans (Unilever). In de middag vonden geanimeerde

workshops plaats, afgesloten een aansprekende evaluatie van de resultaten door een aantal jongeren onder leiding van Pierre Wind.

Uiteindelijk is het plan afgewezen door het kabinet, waarna gestart is met activiteiten om de kern van het programma langs andere wegen te realiseren.

2.2. Communicatieplatform Food Delta

Over een periode van twee jaar werd een serie workshops georganiseerd, waarop in kaart werd gebracht wat de deelnemers als de belangrijkste problemen zagen op het gebied van voeding, of zij daarvoor oplossingsrichtingen konden bedenken en wat de beste manier zou zijn om deze te realiseren. Pierre Wind werd bereid gevonden om als “anchor man” voor dit onderwerp op te treden. De eindsessie werd geleid door Felix Meurders.

De resultaten van de sessies verschenen onder de vlag “Food Delta” als een compilatie van verslagen met de titel “Communiceren over eten”. De rapportage werden opgesteld door Willems en van den Wildenberg, Communicatiebureau Siemes en Partner en de Universiteit van Utrecht. Het resultaat is met veel enthousiasme ontvangen. Het heeft er onder meer toe geleid dat Pierre Wind werd uitgenodigd voor een toelichting in het BNN radioprogramma “United” en het TV-programma “NOVA”. Op de Rijks-site “De Verrijking” schreef Pierre Wind naar aanleiding van zijn bevindingen met dit onderwerp een vragende overpeinzing rondom voedselkwaliteit. Verder is door het TV-programma “Twee Vandaag” aandacht aan dit onderwerp besteed.

Een niet onbelangrijk deel van het gedachtegoed van de workshops is meegenomen in de uitwerking van het ICES/KIS-businessplan “Voeding en Voedselintegriteit”. Verder is dit rapport van grote invloed geweest op de keuze om meer initiatieven te ontplooien richting onderwijs, in het bijzonder kijkend naar de ontwikkelingen in de basisvorming.

Als resultaat daarvan is ondertussen in samenwerking met Wageningen Universiteit, Pierre Wind, Ared Special Products en de Centrale Educatieve Dienst in Rotterdam een smaaklespakket en een tweetal spellen ontwikkeld. Tijdens de scholierenconferentie in Wageningen in 2003 is een eerste versie van dit smaaklespakket uitgeprobeerd met VWO-scholieren en VWO-docenten, die erg positief reageerden. Het smaaklespakket zal begin 2004 worden geïntroduceerd bij een groot aantal scholen in Rotterdam en omgeving, met een mogelijk breder vervolg.

De GGD in Rotterdam heeft inmiddels contact gezocht met InnovatieNetwerk om ook, in het bijzonder voor het onderwijs aan allochtonen in aanvulling met het nu ontwikkelde smaaklespakket, een lespakket voor deze doelgroep te ontwikkelen over eten en voeding. Verder is met het Voedingscentrum afgesproken dat naar verdere afstemming op dit terrein zal worden gezocht. Tenslotte is het onderwijsadviesbureau APS, dat een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van het curriculum van het nieuw samen te stellen vak “Science” waarin aandacht voor voeding een plaats dient te krijgen, actief betrokken bij onze activiteiten.

Ten aanzien van de vorming van een onafhankelijk communicatienetwerk over eten, bijvoorbeeld via een “virtual community”, worden nieuwe contacten opgebouwd waarmee deze ambitie mogelijk kan worden waargemaakt. In het kader van de ontwikkeling van het smaaklespakket voor Rotterdam is al een nauwe samenwerking tot stand gebracht met de bedenkers en makers van de website voedsel.net en de website van de CED. Verder is er regelmatig overleg over dit onderwerp met het Voedingscentrum. Er is een overzicht beschikbaar van alle internetsites die zich ook met dit onderwerp bezighouden.

Bij de verschillende onderdelen van het project “Communicatieplatform Food Delta”

zijn meer dan 350 personen en ruim 70 organisaties betrokken geweest.

2.3. Health Food

In september 2003 is de brochure "Gezond?" verschenen. In deze brochure worden onderwerpen als functional foods en het risico van stapeling van biologisch actieve verbindingen in onze voeding op een begrijpelijke en aantrekkelijke wijze onder de aandacht gebracht. Gekozen is voor een opzet die de toegankelijkheid naar een breder publiek mogelijk maakt. Door de Vrije Universiteit van Amsterdam wordt een monitoring uitgevoerd waaruit de communicatieve waarde en de impact van dit type brochures kan worden afgeleid. Ondertussen zijn bijna 5000 exemplaren van deze brochure verspreid. Er is aandacht aan besteed in de pers.

2.4. Analyse voedingssector

In brede kring wordt erkend dat fundamentele systeeminnovaties nodig zijn wil de Nederlandse agrovoedingsindustrie zijn 'licence-to-produce' behouden. Echter, willen systeeminnovaties succesvol zijn, dan dient een groot aantal actoren samen te werken aan een gemeenschappelijk doel.

Hoe belangrijk systeeminnovaties ook gevonden worden, in de praktijk blijken zij moeilijk uit te voeren. Om uit te zoeken waaraan dit ligt en om mogelijke belemmeringen op te sporen gaf InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster in 2002 aan de afdeling Bedrijfskunde van de Wageningen Universiteit de opdracht om de kritische succes- en faalfactoren voor systeeminnovatie te onderzoeken in vier agrovoedingsketens. Daartoe zijn gestructureerde interviews gehouden met managers van innovatieve bedrijven in iedere schakel van de glastuinbouw-, de varkensvlees-, de zuivel-, en de margarine-, vetten- en oliëketen. De eindrapportage zal begin 2004 verschijnen.

2.5. Risicoperceptie in relatie tot voedsel

Er zijn initiatieven ontplooid om op dit terrein een essay op te laten stellen. Ondanks het feit dat er nogal wat energie in is gestoken om geschikte onderzoeksgroepen te doen interesseren in het onderwerp, is het niet gelukt een opdracht uit te zetten. Omdat het onderwerp past binnen de kaders van het ICES/KIS-project Voeding en Voedselintegriteit en één van de mogelijke partijen die dit onderwerp zou kunnen uitwerken, tot de trekkers van dit ICES/KIS-project behoort, is besloten voorlopig geen vervolgarties te ondernemen.

2.6. Experimenteeruimte voor nieuwe businessmodellen: "concept virtueel ondernemen"

Uit de resultaten van een eerdere studie waarvan de eindrapportage dit jaar uitkwam ("Nederland Regieland 20xy"), bleek dat er een grote behoefte bestaat aan het ontwikkelen van een experimenteeruimte voor nieuwe business modellen. Momenteel loopt een verkenning naar bestaande initiatieven op het gebied van de invulling van een regiefunctie gekoppeld aan een beschrijving van mogelijkheden om bestaande, in ontwikkeling zijnde en geconceptualiseerde businessmodellen te evalueren met behulp van gaming en simulatie met een nadere uitwerking wat hiervan het huidige aanbod en de toegevoegde waarde is. Uit deze verkenning zal worden getracht een manier te vinden waarop en met wie een experimenteeruimte voor virtueel ondernemen kan worden opgezet. Naar aanleiding van de resultaten zal worden bezien of er activiteiten worden ontplooid om daadwerkelijke een experimenteeruimte voor nieuw ondernemen te realiseren. De verkenning wordt verwacht in het tweede kwartaal van 2004.

2.7. Advanced Manufacturing Practice

Het rapport “Levensmiddelen in de 21^e eeuw”, dat in opdracht van InnovatieNetwerk werd opgesteld door de journalist Joost van Kasteren is een journalistieke vertaling en samenvatting van een aantal verslagen van lezingen en een daarop volgende workshop, met bijdragen van vertegenwoordigers van de kennis infrastructuur en het bedrijfsleven. Centraal stond daar de vraag welke nieuwe technologische ontwikkelingen in de nabije of wat verdere toekomst in de voedingsindustrie kunnen worden verwacht. Hierbij werden twee hoofdlijnen voor gewenste innovaties onderscheiden.

- Zero-loss production. De gedachte achter dit idee is dat er behoefte bestaat aan apparatuur, waarmee verliezen in productielijnen extreem worden gereduceerd. Dit is gewenst omdat het goed past in de gedachtegang over maatschappelijk verantwoord ondernemen: het volledig benutten van grondstoffen.
- Massa-individualisering. Wanneer men er in zou slagen om productielijnen te ontwikkelen die vanuit een gedegen kennis van de grondstoffen en de productieomgeving (apparatuur) meteen datgene kunnen maken wat wordt verlangd, dan zou dat betekenen dat er heel snel nieuwe producten op de markt kunnen worden gebracht in reactie op nieuwe vragen vanuit de markt. Momenteel kost een aanpassing van een productielijn al gauw een half jaar. Van Kasteren gaat in op de ontwikkeling van technologie die deze ontwikkelingsrichting dichterbij kan brengen.

Gaandeweg het traject dat tot dit rapport heeft geleid, is met diverse onderzoeksgroepen in Nederland over het onderwerp van gedachten gewisseld. Ook werd tussen twee onderzoekscholen (VLAG en OSPT) een samenwerking vanuit twee volledig onderscheiden vakgebieden (resp. voeding en petrochemische industrie) opgezet, vanuit de constatering dat in beide vakgebieden meer en meer wordt gewerkt aan kennis op het raakvlak van complexe matrices en complexe apparatuur. Of het daarbij over voedsel of over olie gaat maakt dan eigenlijk niet meer uit. Momenteel werkt het Ministerie van EZ aan een programma dat veel van het hier genoemde gedachtegoed in zich mee draagt. Dit gaat wellicht leiden tot een nieuw innovatiegericht onderzoekprogramma (IOP) Micro Systeem Technologie en Nanotechnologie (MSTN). Over de opzet van dit programma is veelvuldig contact tussen InnovatieNetwerk en EZ.

3. Rapporten

- *Nederland Regieland in het jaar 20XY* (Rijnconsult), Den Haag, januari, rapport 03.2.020, ISBN 90-5059-161-2
- *Kansen voor duurzame grondstoffen en processen* (H. van Bekkum), Den Haag, januari 2003, rapport 03.2.021, ISBN 90-5059-160-4
- *Bsik Business Plan “Knowledge Project Food & Food Integrity”*, Den Haag, februari
- *“Kennisproject Voeding en Voedselintegriteit”*, Nederlandstalige versie van het BSIK-businessplan, Den Haag, april, rapport 03.2.025
- *Communiceren over eten* (M. Heselman), Den Haag, oktober, rapport 03.2.027, ISBN 90-5059-165-5
- *Gezond?/Health Foods*, Den Haag, september, rapport 03.2.022, ISBN 90-5059-166-3
- *Levensmiddelen in de 21^e eeuw* (Van Kasteren), Den Haag, november, rapport 03.3.036, ISBN 90-5059-196-5
- *Innovatie in de Voedingsmiddelenindustrie* (Omta), Den Haag, december, rapport 03.2.047, ISBN 90-5059-201-5

4. Media

- *De vragende overpeinzing*, de Rijks-site “De Verrijking”, P. Wind (augustus)
- Diverse artikelen in een scala aan dag- en weekbladen over het *Communicatieplatform Food Delta*, P. Wind
- Op diverse websites is aandacht besteed aan de diverse workshops die werden georganiseerd in het kader van het *Communicatieplatform Food Delta*.
- *Discussie over “communiceren over eten”*, BNN radioprogramma “United”, P. Wind (16 oktober)
- Interview in TV-programma “NOVA” inzake *Communicatieplatform Food Delta*, P. Wind (1 november)
- Special over het *Communicatieplatform Food Delta* door het TV-programma “Twee Vandaag” (december)
- *Margarine die het cholesterol verlaagt Maar hoe gezond is dat eigenlijk?*, Gelderlander, door P. Huijser, leidend artikelen in het Dagblad Rivierenland, Amersfoortse Courant, Veluws Dagblad en Brabants Dagblad (oktober).
- Interview H.J. Huizing over “Gezond?” met mw. P. Huijser (3 oktober)
- *Werking vaak onbewezen – Ook gezondheidszorg kan ongezond zijn*, Eindhovens Dagblad, door P. Huijser (9 oktober)
- *Voedingssector investeert niet in betere consument*, Financieel Dagblad, G. Vos (20 november)

5. Lezingen e.d.

- *Een smaaklespakket voor het onderwijs: introductie voor docenten*, Scholierenconferentie VWO-campus, Wageningen, H.J. Huzing, 19 maart 2003.

Lerende Netwerken

1. Doel/ambitie

Als InnovatieNetwerk in 2005 in haar laatste jaar van de looptijd van haar programma is gekomen en een beslissing genomen moet worden over de continuering, is het belangrijk om dan vast te stellen of het zowel inhoudelijk als procesmatig de goede dingen heeft gedaan. Tevens moet duidelijk zijn wat de (nieuwe) sprong voorwaarts zou moeten zijn: naar inhoud en proces. De activiteiten binnen het thema Lerende Netwerken zijn hierop gericht.

In het thema Lerende Netwerken (LN) staat vooral 'het leren over en voor diverse aanpakvormen/processen' centraal. Dit betekent dat LN activiteiten zich richten op het naar boven halen van ervaringen over de processen die op thema- en op projectniveau worden ontworpen en gevolgd om daar vervolgens van te leren. Ze richten zich ook op het leren van ervaringen van andere organisaties, die een zelfde intermediaire positie innemen als InnovatieNetwerk en dus ook gericht zijn op systeeminnovaties voor duurzame ontwikkeling.

Een tweede belangrijk aandachtspunt is het, op grond van bovengenoemde leerervaringen, benoemen en ontwikkelen van competenties voor diegenen die processen ontwerpen en (laten) uitvoeren gericht op duurzame ontwikkeling.

Een derde aandachtspunt is het denken over en werken aan competenties die diverse partijen nodig hebben om succesvol in processen, die toe doel hebben systeeminnovaties te bewerkstelligen, te kunnen functioneren. Dit aandachtspunt rechtvaardigt o.a. de activiteiten richting diverse vormen van onderwijs.

2. Projecten

Om tot deze resultaten te komen zijn in 2003 de volgende activiteiten in gang gezet c.q. uitgevoerd.

2.1. Opstarten van het Monitoring- en Evaluatieproject

Monitoring- en evaluatieproject (MEP): activiteiten binnen dit kader zijn gericht op het beschrijven van trajecten gericht op systeeminnovaties waardoor nieuwe (ervarings)kennis wordt verkregen over mogelijk ideaaltypische processen en het faciliteren van leerprocessen. Hiertoe worden onder meer de trajecten rondom Kas als Energiebron, Agroparken en Nieuwe Dorpen geëvalueerd. Tevens zal binnen deze activiteiten (nieuwe) wetenschappelijke kennis over systeeminnovatie en transitie moeten worden vertaald naar concrete suggesties voor een (aangepaste) aanpak (uitvoerders: Universiteit van Amsterdam en SIOO).

2.2. Opstellen van succescriteria op organisatieniveau

In 2003 is veel aandacht besteed aan het formuleren van succescriteria op organisatieniveau. Zowel ten behoeve van de evaluatie in 2005 als gericht op het verscherpen van de focus van de organisatie zelf. Dit heeft geresulteerd in een in het bestuur vastgestelde lijn: in 2005 moeten er minstens 15 grensverleggende concepten zijn ontwikkeld, waarvan minimaal de helft in de praktijk tot stappen richting realisatie moet hebben geleid. Onderliggend hieraan is een set van subcriteria in ontwikkeling. Dit traject werkt zeer positief binnen de organisatie zelf, maar ook hebben meerdere, m.n. publieke organisaties er belangstelling voor getoond. Er blijken nauwelijks publieke organisaties te zijn, die op deze wijze nadenken over hun taken en te bereiken resultaten nadenken.

2.3. Waarderings- en imago-onderzoek

Om een beeld te krijgen over de waardering en het imago van InnovatieNetwerk, is een onderzoek uitgezet onder leden van ons netwerk. Het onderzoek is gestart met een kwalitatief deel, gebaseerd op interviews met een beperkt aantal personen uit ons netwerk. Mede op basis hiervan is het ontwerp gemaakt voor het kwantitatieve deel, dat begin 2004 wordt uitgezet in het netwerk (ca. 4500 personen). De resultaten komen het eerste kwartaal van 2004 beschikbaar. De uitvoering ligt bij Synovate.

2.4. Studie en themabijeenkomsten (intern)

In 2003 is een aantal studie- en themastaven voor de staf van InnovatieNetwerk georganiseerd om met elkaar of met 'mensen van buiten' te leren over processen rond de ontwikkeling van Systeeminnovatie-concepten (SI-concepten). Zo heeft prof. Schot een sessie verzorgd over nichemanagement en de spanning tussen systeeminnovaties en het gevestigde regime. Tevens werd aandacht besteed aan een innovatief openbaar vervoer project in Eindhoven, om ook van de aanpak in andere sectoren te leren.

2.5. Uitwerken idee leergang voor 'aanjagers systeeminnovatie'

In 2003 zijn we gestart met het ontwikkelen van het idee voor een leergang voor stafmedewerkers van programmabureaus zoals InnovatieNetwerk, gericht op het overdragen en ontwikkelen van competenties van innovatie-aanjagers (i.s.m. NIDO, Habiforum en AKK). Dit moet verder in 2004 gestalte krijgen.

2.6. Opstellen Businessplan Kennisnetwerk Systeeminnovatie (ICES/KIS-3)

In februari van dit jaar heeft NIDO het businessplan ingediend met de naam: 'Kennisproject NIDO/KSI. Naar een Nationaal Knowledge & Competence Centre voor de Transitie naar een Duurzame Samenleving'. InnovatieNetwerk was voor het KSI-deel, samen met ICIS, de initiatiefnemer en zat de Stuurgroep ook voor. Dit plan is als geheel niet door de selectie gekomen. Alleen het onderzoeksprogramma van het onderzoeksnetwerk KSI zal in samenhang met het businessplan TDL en Transumo in 2004 mogelijk kunnen worden uitgevoerd.

2.7. (Groen)onderwijs en jongeren

Dit jaar is op beperkte schaal meegedacht en gewerkt aan het nader invullen van de vernieuwingsprogramma's Groene Onderwijs vanuit de invalshoek 'het ontwikkelen van competenties die het werken aan systeeminnovaties vragen'. Tevens participeert InnovatieNetwerk in een werkgroep 'toekomst' van het netwerk 'Duurzaam Hoger Onderwijs'.

2.8. Historische analyse NRLO

Met medefinanciering van de COS heeft InnovatieNetwerk een onderzoeksproject uitgezet over de rol die de NRLO in het verleden heeft gespeeld, en vooral de ontwikkeling in die rol gezien maatschappelijke ontwikkelingen. Een analyse die beoogt interessant te zijn voor meerdere van dit soort organisaties, waaronder de COS-leden zelf. De studie zal worden uitgevoerd door de Stichting Historie der Techniek in samenwerking met de Universiteit Twente (leerstoelen 'Filosofie van wetenschap en techniek' en 'Geschiedenis van wetenschap en techniek').

2.9. Integreren concept 'Future centre' in werk InnovatieNetwerk

Een Future Centre is een omgeving, die creatief, toekomstgericht denken stimuleert. Het model komt uit Zweden, waar o.a. Nokia actief mee is. Met de directeur van Kasteel Groeneveld en een expert op het gebied van Future Centres is een opzet gemaakt voor het integreren van het "Future Centre"-concept in het werk van InnovatieNetwerk. In 2004 wordt hiermee mogelijk geëxperimenteerd.

2.10. Capaciteitsbevordering gebiedsgerichte systeeminnovaties

Dit project, uitgevoerd door ETC Leusden, had als doel had na te gaan op welke wijze de capaciteiten van innovatiemanagers die de vernieuwing in het landelijk gebied steunen, kunnen worden versterkt. Een start is gemaakt met het ontwikkelen van een opzet van een leertraject voor managers van vernieuwingsprocessen, mede op basis van dit rapport. Daar ligt ook een interessante koppeling naar Habiforum, dat zich in belangrijke mate (ook) richt op competentieontwikkeling.

3. Rapporten

- *Follow-up vernieuwers jaarconferentie 2002 – een eerste verkenning* (Amintas/InnovatieNetwerk), Aalsmeerderbrug/Den Haag, april 2003

4. Media

- *Kennisvernieuwing in de landbouw is een avontuur*, Health Management Forum (HMF) 9^e jaargang – oktober 2003 (G. Vos)
- *Innovation as adventure*, the Parliament Magazine, jaargang 169 – 20 oktober 2003

5. Lezingen e.d.

- *Lezing over procedure 'Toekomstbeelden van en voor Consumenten'* (TvC-procedure) in kader 'Consument en Voeding', ATO, Wageningen, G. Fonk (11 februari)
- *Lezing over InnovatieNetwerk*, Redactie Agrarisch Dagblad, Doetinchem, G. Vos (1 april)
- *Lezingen over InnovatieNetwerk en over Lerende Netwerken*, ABE-netwerk, Leusden, resp. G. Vos en G. Fonk (3 april)
- *InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster – Grensverleggend vernieuwen*, Health Management Forum, G. Vos (25 september)

Communicatie en Beeldvorming

1. Doel / ambitie

Effectieve communicatie is cruciaal voor InnovatieNetwerk. De organisatie moet het hebben van betrokkenheid en inzet van mensen uit allerlei partijen en gremia. Zij moeten (kunnen) begrijpen wat we doen en willen, ze moeten zich aangetrokken voelen tot onze organisatie en uitgedaagd worden om te participeren of over ons te berichten (in geval van de media). Het doel van Innovatienetwerk is ingrijpende systeemvernieuwingen binnen voedsel en groen mogelijk maken door concepten te bedenken die als katalysator daarvan kunnen dienen. Om dit doel te bereiken is het van groot belang dat niet alleen (en zelfs niet vooral) op abstract niveau over ingewikkelde materie wordt gecommuniceerd, maar dat ook contact wordt gezocht met de *mensen* met wie we iets willen.

Vanaf de fase waarin over projectinhoud wordt nagedacht meteen al communicatieve vragen stellen, toegankelijke taal, aantrekkelijk beeldmateriaal dat als kapstok dient om onze activiteiten aan op te hangen in het geheugen van mensen, aanwezigheid in publieke media, open het maatschappelijk debat zoeken, verrassend (juist niet volgens vaste verwachtingspatronen) communiceren, de creativiteit zoeken om *mensen* aan te spreken en niet alleen het deskundige hoofd zijn allemaal manieren die ons kunnen helpen ons werk effectiever te maken en betere resultaten te behalen.

InnovatieNetwerk beoogt door het communicatief in de schijnwerpers zetten van de zogenaamde gouden eieren (concepten / projecten die exemplarisch zijn voor wat InnovatieNetwerk doet) de identiteit en bekendheid van de organisatie te versterken.

2. Korte terugblik 2003

- In 2003 verscheen het *jaarverslag* van 2002. Er is bewust voor gekozen in dit jaarverslag met name onze netwerkpartners aan het woord te laten en de stijl toegankelijk, journalistieker te maken.
- De *huisstijl* is opgeknapt doordat het logo is herzien.
- Er is een *vaandel* bedacht: een 'slogan', waar InnovatieNetwerk zich mee profileert: grensverleggend vernieuwen.
- Er is een sjabloon gemaakt dat de inhoud van de *rapporten* een professioneler aanzien geeft.
- Daarnaast is bekeken hoe de *buitenkant van de rapporten* aantrekkelijker en diverser/vrijer kan worden vormgegeven, maar onze herkenbaarheid toch gewaarborgd blijft. In de praktijk komt het neer op meer gebruik van fraai beeldmateriaal op de omslag van de rapporten.
- Bovendien is door inschakeling van externe opmaak en een *tekstcorrector* de procedure m.b.t. de totstandkoming van rapporten geprofessionaliseerd.
- Er is een nieuwe geïllustreerde *organisatiebrochure* gemaakt, waarin in kort bestek aangegeven wordt wat voor organisatie InnovatieNetwerk is, wat ze doet en hoe mensen met ons in contact kunnen komen. Dit kleine boekje heeft de functie van uitgebreid visitekaartje, met name bedoeld voor mensen die ons nog niet kennen.
- Er werden *persberichten* verspreid via het snelle digitale ANP-net, daartoe is een abonnement op ANP genomen.
- De *website* werd inhoudelijk grondig herzien. Door alleen lopende projecten te beschrijven, de stijl toegankelijker te maken en meer ruimte te maken voor nieuwsberichten die iedere week worden bijgehouden is de website actueler dan voorheen. Ook wordt beeldmateriaal, indien aanwezig, zoveel mogelijk 'aangehangen'.

- De vernieuwde website heeft er ook een belangrijke *netwerkfunctie* bij gekregen. Mensen kunnen -indien ze willen -via de website aangeven welke expertise en interesses ze hebben en zo ook andere mensen zoeken op expertise en / of interesse. Omdat een koppeling is aangebracht tussen het bestaande relatiebeheersysteem en de website zijn op deze manier tussen al onze relaties contacten te leggen via de site. Mensen beslissen zelf op welke manier ze eventueel gevonden willen worden en ze kunnen hun gegevens ook altijd weer veranderen via dezelfde website.
- Er zijn meer verschillende *nieuwsbrieven* verzonden, zowel digitaal als per post. Het gaat niet meer alleen om algemene nieuwsbrieven van de organisatie aan al haar relaties, ook worden thematische nieuwsbrieven aan deelbestanden van de relaties verzonden. Doordat het relatiebestand up to date is gemaakt, worden veel meer digitale nieuwsbrieven verstuurd dan voorheen. Dit gaat uiteraard een stuk sneller.
- In de opmaakstijl van de nieuwsbrieven kunnen ook *presentatieteksten* (voortgangsrapportages) worden opgemaakt (al dan niet met beeld), toegankelijke teksten die weergeven wat een bepaald project of traject heeft opgeleverd, naar believen te gebruiken voor bijvoorbeeld het genereren van steun voor vervolgtrajecten.
- Er zijn met een zekere regelmaat *artikelen* van medewerkers in landelijke en regionale kranten verschenen. Dit levert respons op van voor ons nog onbekende mensen, goed in verband met netwerkvorming.
- Er is begonnen met het organiseren van brainstormbijeenkomsten van een *communicatieadviesgroep*. Dit zijn een aantal journalisten en communicatiemensen uit de schrijvende pers en TV, die hun licht laten schijnen over een aantal onderwerpen waar InnovatieNetwerk aan werkt. Tijdens de eerste bijeenkomst waren dit Eveline van Dijck (documentairemaker, o.a. Humanistische Omroep), Hein Hanssen (NOVA), Henk Steenhuis (Trouw) en Niko Koffeman (communicatieadviseur). Doel is de communicatiemedewerker te ondersteunen met ideeën over hoe communicatief met betreffende projecten om te gaan.
- Daarnaast is voor het eerst een *communicatietrainingsdag* georganiseerd, waarin geoefend is met diverse interviewmethoden, en dieper ingegaan is op de te volgen publicitaire strategie.
- Er is *communicatiemateriaal* gemaakt zoals presentatieborden en omslagmappen, waarin rapporten e.d. kunnen worden opgeborgen en een visitekaartje kan worden ingestoken.
- Er is een eerste documentaire *film* gemaakt ten bate van de conferentie over Nieuwe Dorpen in november 2003. Ook over diverse vormen van agroparken is documentair beeldmateriaal ontwikkeld.
- Er is een externe opdracht uitgegaan tot het verzamelen en ordenen van allerlei soorten beeldmateriaal in een *beeldarchief*.

Financieel overzicht

Deze paragraaf geeft een overzicht van bestedingen in het jaar 2003. Onderscheid wordt gemaakt tussen apparaatsuitgaven (personeel en materieel) en programma-uitgaven. De programma-uitgaven zijn gespecificeerd naar thema.

Beschikbaar budget	€ 4,5 miljoen
Besteed:	apparaat € 1,2 miljoen
	programma <u>€ 3,3 miljoen</u>
Totaal	€ 4,5 miljoen

Toelichting

Apparaatsuitgaven

Van de apparaatsuitgaven van totaal € 1,2 miljoen is € 840.000 betaald aan personele lasten en € 360.000 aan materieel en overige kosten.

De materiële kosten betreffen vooral bureaustkosten, reiskosten binnenland en kosten in verband met workshops en studies. Ook de kosten voor het bestuur (vergoeding voorzitter en leden bestuur) worden onder materiële en overige lasten geboekt.

Programma-uitgaven

In totaal was in 2003 voor uitvoering van ons werkprogramma, inclusief de kosten in verband met ICES/KIS, een budget beschikbaar van € 3,3 miljoen. Dit gehele bedrag is in 2003 besteed.

Hieronder is de verdeling van de uitgaven over de verschillende thema's aangegeven. Daarbij is de indeling in thema's aangehouden die begin 2003 werd gehanteerd. In de loop van 2003 is besloten het aantal thema's verder terug te brengen. Regionale Innovaties en Leven met Water worden niet meer als afzonderlijke thema's opgevoerd. Deze gewijzigde thema-opzet weerspiegelt zich in de uiteindelijk gerealiseerde besteding van middelen.

Begroting en realisatie 2003 per thema (inclusief kosten in verband met ICES/KIS)

Thema	Begroting (x 1.000 euro)	Realisatie (x 1.000 euro)
Dynamische Duurzame Delta (3D)	640	830
Regionale Innovaties	300	60
Agri Food Valley	290	450
Transitie Duurzame Landbouw (incl. Glastuinbouw)	950	950
Leven met Water	250	160
Lerende Netwerken	240	250
Communicatie en Beeldvorming	190	260
Themagebonden personele inzet	340	340
Overig/onvoorzien	100	--
Totaal programmabudget	3.300	3.300

Bijlage 1: Samenstelling Bestuur per 1 januari 2004

Andriessen, Prof.mr. F.H.J.J.	
Beckers-de Bruijn, Drs. M.B.C.	SNM/Biologica
Boon, Ir.ing. H. de	
Dijkhuizen, Prof.ir. A.A.	Wageningen UR
Jansen, Mr. G.J.	Prov. Overijssel
Kalden, Drs. C.J.	Min. LNV
Koole, Drs. W.	Consumentenbond
Kremers, Dr. J. (voorzitter)	
Montfrans-Hartman, G.W. van	
Mulder, A.J.	
Sangster, Dr. B.	Unilever plc
Veenhof, A.H.A.	Kon. Wessanen nv
Vogelaar, J.C.P.	
Vos, Dr. G. (secretaris)	InnovatieNetwerk

Mutaties 2003:

Tot het bestuur zijn toegetreden de heren prof.mr. F.H.J. Andriessen en A.H.A. Veenhof.

De heer drs. W. Koole heeft de plaats ingenomen van mevrouw drs. K.J. de Jonge.

Bijlage 2: Samenstelling Bureau

medewerker:

Beun, Ir. N.J. (Nico)
Dijkveld Stol, Ir. N.A. (Nanko)
Fonk, Dr.ing. G. (Gertjan)
Hillebrand, Dr. J.H.A. (Hans)
Hübens, Ir. P.G.M. (Paula)
Huizing, Dr. H.J. (Henk)
Hulshof, Drs. C.W.M. (Claudi)
Jense-Schouten, M. (Tineke)
Oosten, Dr.ir. H.J. (Henk) van
Pieters-van Wageningen, D.P. (Erna)

Sennema, I.T. (Ilse)
Vos, Dr. G. (Ger)
Wagemans, Dr.ir. M.C.H. (Mathieu)
Wilt, Dr.ir. J.G. (Jan) de

aandachtsgebied:

groene ruimte, water, sociaal-culturele aspecten
organisatie, financiën
lerende netwerken, methoden
groene ruimte, sociaal-culturele aspecten
transitie duurzame landbouw
voeding
communicatie en PR
secretaresse
glastuinbouw
directiesecretaresse, traffic-coördinator
communicatie
secretaresse
directeur
veelzijdig platteland, institutionele aspecten
landbouw, water

Bijlage 3: Samenstelling Taakgroep Groene Ruimte

Andriessen, Prof.mr. F.H.J.J.	voorzitter/trekker (InnovatieNetwerk)
Bakker, Ir. R.	BVR
Beun, Ir. N.J.	InnovatieNetwerk
<i>Blom, Dr.ir. G.</i>	<i>Voorzitter ICES/KIS-programma Leven met Water</i>
Bruins, Drs. A.	LNV-GRR
Eijsackers, Prof.dr. H.J.P.	Alterra
Grotenhuis, Dr. H. te	Provincie Overijssel
Hillebrand, Dr. J.H.A.	secretaris, InnovatieNetwerk
Kromhout, H.C.	ANWB
Montfrans-Hartman, G.W. van	
Peters, Drs. R.	Gemeente Amsterdam
Roemaat, J.	LTO
Slingerland, Ir. C.T.	Arcadis
Vos, Dr. G. (agendalid)	InnovatieNetwerk
Wagemans, Dr.ir. M.C.H.	InnovatieNetwerk

Samenstelling in 2003 oorspronkelijke Taakgroep Dynamische Duurzame Delta (3D)

Andriessen, Prof.mr. F.H.J.J.	voorzitter/trekker
Bakker, Ir. R.	BVR
Beun, Ir. N.J.	InnovatieNetwerk
Bruins, Drs. A.	LNV/GRR
Eijsackers, Prof.dr. H.J.P.	Alterra
Hetsen, Dr. H. (agendalid)	
Hillebrand, Dr. J.H.A.	secretaris, InnovatieNetwerk
Hof, Drs. G.T.A. (agendalid)	LNV-GRR
Kromhout, H.C.	ANWB
Peters, Drs. R.	Gemeente Amsterdam
Ruiter, Ing. K.J. de (agendalid)	LNV-GRR
Slingerland, Ir. C.T.	Arcadis
Smeets, Drs. P.J.A.M. (agendalid)	Alterra
Vos, Dr. G. (agendalid)	InnovatieNetwerk

Samenstelling in 2003 oorspronkelijke Taakgroep Regionale Innovaties/KING

Beun, Ir. N.J. (agendalid)	InnovatieNetwerk
Edelenbosch, A.	Provincie Drenthe
Eijsackers, Prof.dr. H.J.P.	Alterra
Gelder, Ir. J. van	Arcadis
Heijst, Drs. N. van	Staatsbosbeheer
Hillebrand, Dr. J.H.A.	InnovatieNetwerk
Kamp, A.	
Montfrans-Hartman, G.W. van	voorzitter/trekker
Oosterveld, Ir. H.R.	LNV Noord
Visser, Ir. D.P.	LNV Oost
Vos, Dr. G. (agendalid)	InnovatieNetwerk
Wagemans, Dr.ir. M.C.H.	secretaris, InnovatieNetwerk

Samenstelling in 2003 opgeheven Taakgroep Water

Beun, Ir. N.J.	secretaris, InnovatieNetwerk
Blom, Dr.ir. G.	voorzitter/trekker
Dijk, J. van	
Graeff, Ir. J.J. de	Hoogheemraadschap Schieland
Luiten, Dr. E.E.M. (agendalid)	STT
Nijhoff, P.	
Oosten, Dr.ir. H.J. van (agendalid)	InnovatieNetwerk
Roemaat, J.	LTO
Savenije, Prof.dr.ir. H.H.G.	IHE, Delft
Verreth, Prof.dr. J.A.J.	Wageningen UR
Vos, Dr. G. (agendalid)	InnovatieNetwerk
Wilt, Dr.ir. J.G. de	secretaris, InnovatieNetwerk
Zon, J.C.J. van	

Bijlage 4: Samenstelling Maatschap Transitie Duurzame Landbouw

Beckers-de Bruijn, Drs. M.B.C.	SNM/Bilogica
<i>Boersma, Dr.ir. M.A.M.</i>	<i>Essent Holding N.V.</i>
Boon, Ir.ing. H. de	voorzitter/trekker (InnovatieNetwerk)
Bordewijk, J.A.	Unilever
Brouw, Dr. P.M. op den	EZ
Burger, Ir. A.M.	LNV-DL
Cohen, Drs. F.S.M.	Consumentenbond
Cramer, Prof.dr. J.	EUR
Dekker, Ir. W.	Nutreco
Dijkhuizen, Prof.ir. A.A.	Wageningen UR
Doel, K.L. van den	CBL
Driessen, G.H.M.	Prov. Limburg
Duijzer, Ing. D.	LTO Nederland
Duyn Schouten, Prof.dr. F.A. van der	Universiteit Tilburg
Horsten-van Santen, Ir. Y.J.P.	VROM-DGM
Hübens, Ir. P.G.M.	secretaris, InnovatieNetwerk
Jong, Ir. M. de	Dierenbescherming
Keijzers, Prof.drs. G.H.J.	Nyenrode
Kromhout, H.C.	ANWB
Kruiper, Drs.ing. S.J.	Rabobank Nederland
Lundqvist, A.H.	TU-Eindhoven
Meijer, Th.A.M.	HPA
Ramekers, Drs. J.J.	PVE
Roekel, Ir. J. van (agendalid)	COKON
Sanders, Drs. J.J.G.M.	Campina Melkunie
Schuttelaar, Ir. M.R.J.	Schuttelaar & Partners
Staman, Mr.drs. J.	Rathenau Instituut
Tielrooij, F.	Platform Agrologistiek
Veen, J. van der	PT
Vermeer, Ing. A.	ZLTO
Vos, Dr. G. (agendalid)	InnovatieNetwerk
Welsen-Moonen, D.E. van	TNO-INRO
Wijffels, Dr. H.H.F.	SER
Wilt, Dr.ir. J.G. de	secretaris, InnovatieNetwerk

Bijlage 5: Samenstelling Taakgroep Voeding voor een Gezonde Samenleving

Dortland, Dr.ir. R.J.	Min. VWS
Hautvast, Prof.dr. J.G.A.J.	Wageningen UR
Huizing, Dr. H. J.	secretaris, InnovatieNetwerk
Koole, Drs. W.	Consumentenbond
Sangster, Dr. B.	Unilever
Trijp, Prof.dr.ir. J.C.M. van	Wageningen UR
Veenhof, A.H.A.	Wessanen (voorzitter/trekker) (InnovatieNetwerk)
Veer, Ir. A. de	Min LNV/VVA
Vos, Dr. G. (agendalid)	InnovatieNetwerk

Samenstelling in 2003 oorspronkelijke Taakgroep Agri Food Valley

Bol, Drs. R.P.J.	LNV-I&H
Brouw, Dr. P.M. op den	EZ-DGI/DMI
Faber, Dr. D.C.	VBN
Hoekstra, Dr. J.A.	LNV-DWK
Huizing, Dr. H. J.	secretaris, InnovatieNetwerk
Saris, Prof.dr.ir. W.H.M.	Univ. Maastricht
Tummers, Drs. F.J.M.	voorzitter/trekker
Voragen, Prof.dr.ir. A.G.J.	Wageningen UR
Vos, Dr. G. (agendalid)	InnovatieNetwerk